

Hrvatima vrlo omiljeli molitvenik *Slava Božja*. Izdašno je podupirao i crkvena i hrvatska narodna i prosvjetna nastojanja u Bačkoj te znatno pridonio osnutku »Hrvatske kulturne zajednice« u Subotici. Kad su Madžari 12. IV. 1941 zaposjeli Bačku i Baranju, interniran je u dominikanskom samostanu u Budimpešti, a bačka biskupija ukinuta i pripojena kaločkoj nadbiskupiji. Glavne njegove askske rasprave jesu: *Sveto Otajstvo* (1903), *Bog* (1927) i *Budite svijesni katolici* (1928). Među povijesnim raspravama i putopisima ističu se: *O negdašnjim kalačkim Bunjevcima* (1896), *Slike iz bunjevačke prošlosti* (1897), *Među Bunjevcima u Dalmaciji, Hrvatskom Primorju i u Lici* (1937) i *Sa putovanja po hrvatskom Gorskom Kotaru* (1938). Pisao je i pučke pripovijesti s rodoljubivom i ćudorednom tendencijom.

LIT.: P. Pekić, *Povijest Hrvata u Vojvodini*, Zagreb 1930. P. P.

BUDAY, 1. Jozef, * Trenčín 28. I. 1877, † 1939, kanonik, slovački političar i književnik. Kao kapelan i župnik aktivno je učestvovao u slovačkom političkom životu. Osnivao je konzumna društva, brinuo se oko privrednog podizanja slovačkog puka i posvećivao mnogo pažnje širenju pučke književnosti. Zbog nekompromisnog uvjerenja podnio je mnoge ukore od viših crkvenih i svjetovnih mađarskih vlasti. G. 1919 postao je član revolucionarnog čehoslovačkog narodnog vijeća. Otvorio je prvu sjednicu autonomne skupštine g. 1939. J. Budayu pripada zasluga za širenje kulta sv. Andrije i Benedikta u Slovačkoj. Osnovao je *Knjižnicu za obranu katoličke vjere* i u njoj izdao razmatranja: *Zašto sam katolik?* i *Katolicizam i luteranstvo*. Osim toga napisao je mnoštvo moralno-odgojnih i religioznih knjiga. Buday se isticao i kao publicist.

U slovačkom političkom, kulturnom i religioznom životu pripadao je među intimne suradnike A. Hlinke. K. Č.

2. László, * Pécs (Pečuh) 1873, mađ. statističar. Učio pravo u Budimpešti; rano je stupio u službu statističkog ureda, gdje je radio do 1920, kad je postao profesor statističkih znanosti na tehničkom fakultetu. G. 1922 osnovao je mađarsko statističko društvo, koje je izdavalo »Journal de la Société Hongroise de Statistique«. Izradio je mnoge statistike; znatna mu je rasprava uz popis pučanstva 1900 i o radu statističkog ureda 1911. Poslije rata izdao je: *Gospodarsko jedinstvo Mađarske* (Magyarország gazdasági egysége) i *Osakačena Mađarska* (A megcsontott Magyarországnak), koje je nagradila Akademija. J. K.-z.

BUDČIĆ, Andrija, spominje se kao kipar (lapičica) »Andrea Butcich de Sebenico Radach« u jednoj šibenskoj ispravi 4. V. 1433. Njegovo se ime piše u ispravama: Budcich, Butcich, Bucich, Budconich i Butchonich (Kukuljević ga navodi pod: Bucić i Budrić). Bio je rodom Šibenčanin, a umro je na Badnjak 1464. Utvrđeno je, da je radio na šibenskoj stolnoj crkvi neke dekorativne detalje, a u biskupskoj palači portal, od kojega su sačuvani samo bočni dovratnici s lijepo stiliziranim kapitelima. 5. I. 1447 sklapa zajedno s Lorenzom Pincinom ugovor s braćom Draganićima, da će im po nacrtu Jurja Dalmatinca isklesati za crkvu sv. Franje sarkofag, koji se, po mišljenju Kolendićeva, s fjalama i reljefom Bogorodice sačuvao u šibenskim Zlošelima. Oko 1459 radio je, najprije s Ratkom Pokrajčićem, a poslije i s Matkom Stojslaflićem, kapelu sv. Andrije uz crkvu dominikanaca u Šibeniku, kojoj danas nema traga.

LIT.: I. Kukuljević-Sakcinski, *SUJ*, Zagreb 1858; P. Kolendić, *Šibenska katedrala pre dolaska Orsinijeva, 1430—1441* (Narodna Starina III.), Zagreb 1924. A. Sch.

BUDDE, 1. Emil, * Geldern 28. VII. 1842, † Feldafing 19. VIII. 1921, fizičar, najprije profesor na realci u Mayenu i privatni docent u Bonnu, a od 1892 u Charlottenburgu upravitelj laboratorija poduzeća Siemens i Halske. Načinio je prvu upotrebljivu svjetiljku s kovnim žicama. Najznamenitija su mu djela: *Lehrbuch der Physik für höhere Lehranstalten*, 1879, i *Tensoren und Dyaden im dreidimensionalen Raum*, 1914.

2. Gerhard, * Leer (Ostfriesland) 19. II. 1855, pedagog, borac za preuređenje njemačkih visokih škola, pristaša filozofije R. Euckena. Glavna su mu djela: *Noologische Pädagogik, Entwurf einer Persönlichkeitspädagogik auf der Grundlage der Philosophie R. Euckens*, 1914, i *Was fordern wir für die Neubildung der höheren Schulen?*, 1925.

3. Johann Franz (lat. Buddeus), * Anklam (Pommern) 25. VI. 1667, † Gotha 19. XI. 1729, protestantski filozof i teolog. Dobro je poznao biblijske jezike i povijest filozofije. Nije izradio svojega sistema, nego je bio eklektik.

Najprije je bio adjunkt na mudroslovnom fakultetu u Wittenbergu (1687), odakle se preselio najprije u Jenu (1689), zatim je bio profesor moralke u Halleu, a onda ponovno profesor bogoslovlja u Jeni. Bio je pod utjecajem pietizma. Među njegovim mnogobrojnim dogmatičkim, moralnoteolozijskim i crkvenopovijesnim djelima najviše se odlikuju: *Elementa philosophiae practicae*, Halle 1697, *Elementa philosophiae universalis*, 3 sv., Halle 1703, *Institutiones theologiae dogmaticae*, 1723.

LIT.: J. Kunze u *Realenzyklopädie für protestantische Theologie u. Kirche*, III., 518.

BUDÉ (Budaeus), Guillaume, * Pariz 1467, † Pariz 23. VIII. 1540, francuski klasični filolog. Na poticaj grčkog prebjege Hermonima daje se na proučavanje grčkoga jezika, napose Homerova, nastavlja s učenjem i kod Grka Ivana Laskarisa, koji je tada živio u Parizu, te postaje jedan od najboljih poznavalaca grčke kulture nesamo u Francuskoj nego i u Evropi. Vrš različite službe (kraljev tajnik, knjižničar) i zaprema visoke položaje u diplomatskoj službi Luja XII. i Franje I. Na njegov poticaj osniva Franjo I. Collège de France (1530) i knjižnicu u Fontainebleauu. Najvažnija su mu djela: *Annotationes in XXIV pandectarum libros* (1508); *De asse et partibus eius* (1514; ovim je djelom postao osnivač znanstvene metrologije); *Commentarii linguae Graecae* (1529).

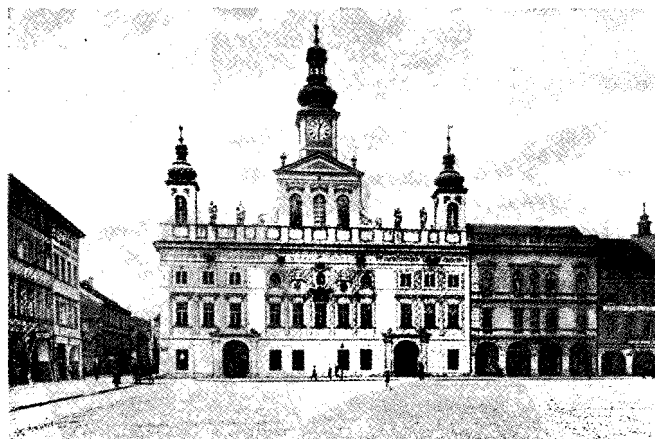
LIT.: D. Rebillé, G. B., *restaurateur des études grecques en France*, Pariz 1846; E. Egger, *L'Hellénisme en France*, 2 sv., Pariz 1869; E. de Budé, *Vie de G. B.*, Pariz 1884; L. Delaruelle, G. B., Pariz 1907; J. Plattard, G. B., 1923.

BUDĚJOVICE, 1. České B., grad na gornjoj Vltavi, koja je odavle plovna; napredno naselje raznovrsnog veleobrta u plodnoj kotlini na podnožju Češke Šume, važno raskršće na glavnoj željezničkoj pruzi Prag—Linz, 44.022 stan. (1930), po narodnosti većinom Čeha i po vjeri katolika. Sjedište je biskupa i različitih oblasti, dobrotvornih ustanova i prosvjetnih zavoda. Veleobrta proizvodi živežne namirnice, tekstil, keramičke i kovinarske stvari te gnojiva; izrađuje olovke, papir, žigice, pivo, kandit, glinene predmete i šećer, a prerađuje drvo, duhan i željezo. U blizini grada je rudnik smeđeg ugljena. Živahno tržište za žitarice i stoku.

2. Moravské B., kotarski grad u Moravskoj nedaleko Znojma.

Budějovice se navode prvi put 1251 nešto sjevernije od današnjih B., koje je Přemysl Otakar II. utemeljio na ušću Malše u Vltavu. Novi je kraljevski grad naskoro utvrđen zidinama, a 1351 dobio je od Karla IV. povlastice, koje su s vremenom i porasle. Za husitskih ratova pripada katoličkoj stranci. Poslije mnogih borba daje mu kralj Ladislav 1457 jamstvo za potpunu slobodu; po svome značenju tada se postepeno uzdiže do najznatnijega češkog grada uz Prag i Plzenj. U vrijeme staleških nemira 1618 ne priključuje se ustanku, pa mu Ferdinand II. potvrdi i proširi prava 1620. Gotovo sasvim uništi ga požar 1641, no doskora bude obnovljen. G. 1744 predaje se Prusima, ali ga 22. X. iste godine osvoji F. barun Trenk sa svojim pandurima (opjevao Šenoa u povjestici *Junaci gologlavci*). Svoju burnu prošlost završile su B. s napčteonskim ratovima; otada se grad nesmetano mogao posvetiti daljoj izgradnji.

BUDENZ, József, * Rasdorf kod Fulde (Njemačka) 13. VI. 1836, † Budimpešta 15. IV. 1892, mađarski lingvist

BUDĚJOVICE, Gradska vijećnica

njemačkog podrijetla, od 1872 profesor poredbene altajske lingvistike na sveučilištu u Budimpešti. Proučavao je poredbenom metodom fino-ugrijske jezike (mađarski i finski), kao i jezik Samojeda, Ceremisa ili Marijaca i Mordvina), pored toga i turko-tatarski, mongolski i mandžu. Utvrdio je srodstvo mađarskog i finskog i dao poredbeni rječnik fino-ugrijske jezične porodice (*Magyarugor összehasonlító szótár*, Budimpešta 1873—81). Važne su još njegove *Ugrische Sprachstudien*, Budimpešta 1869—70, i *Über die Verzweigung der ugrischen Sprachen*, Göttingen 1879, kao i njegova na finskom jeziku pisana finska gramatika (Helsinki 1873). Jedan je od osnivača fino-ugrijske poredbene lingvistike.

P. S.

BUDETIĆ, Petar, * Ozalj oko 1680, † Remete 26. XII. 1732, hrvatski pavlin, književnik. Slovio kao naročit propovjednik; više godina bio prior u Kamenskome. U 18. st. u Lepoglavi čuvao se rukopis njegovih propovijedi *Volumen catecheseon seu sermonum catechisticorum*.

LIT.: N. Benger, *Catalogus auctorum seu scriptorum ex religiosis ordinis S. Pauli primi Eremitae* i t. d. F. F.

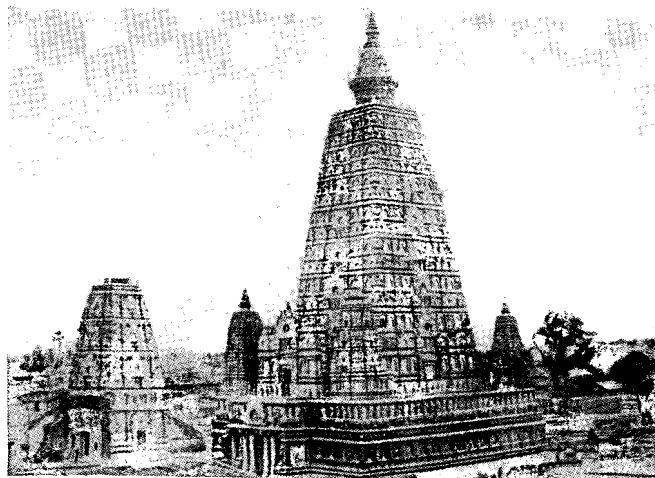
BUDEVSKA-GANCEVA, Adrijana, * Dobrič 1878, stekla je srednje obrazovanje u Varni, učila dramsku glumu u Moskvi; umjetnica opsežne erudicije i širokih dramskih sposobnosti. Iz svestranoga njezina repertoara spominjemo: Ibsenovu Noru, Irenu (*Kada se mi mrtvi probudimo*), Shakespeareovu Ofeliju, Sudermannovu Magdu (Zavičaj), Wildeovu Lady Chatterley (*Idealni muž*), Strindbergovu Alisu (*Mrtvački ples*), Dostojevskoga Nastasju Filipovnu (*Idiot*) i dr. I. E.

BUDGELL, Eustace, * St. Thomas (Exeter) 19. VIII. 1680, † London 4. V. 1737, engleski književnik. Nauke je polazio u Oxfordu (Trinity College), a zatim je pošao u London. Njegov rođak Addison, koji je dobio mjesto tajnika kod lorda Whartona, namjesnika Irske (1710), povede ga sa sobom kao činovnika u Irsku. B. je tada surađivao u časopisima *Spectator* i *Guardian*, ali se nije potpisivao. S vremenom postao je glavni tajnik predstojnika irskog pravosuđa (lord of justice) i član irskog parlamenta. Mjesto vrhovnog nadzornika javnih prihoda Irske izgubio je zbog jednog pamfleta protiv namjesnika, vojvode Boltona. U to doba izgubio je i znatne svote novaca u spekulacijama. Književno bavi se sada najvećim pisanjem pamfleta. Osnovao je tjednik *The Bee* (1733). Razne nedaće ogorčile su život B-u, tako da je završio samoubojstvom. Osim spomenutih djela preveo je Teofrastove *Značajeve* (1714).

BUDGET, budžet (od lat. bulga »kožnata torba«, kojoj je riječi korijen navodno galski), u starofrancuskom bougette, prenesena u obliku budget u Englesku, gdje je u parlamentarnoj terminologiji označivala onu kožnatu torbu, u kojoj je ministar financija imao zakonski prijedlog o državnim financijama. U tom se smislu spominje prvi put 1760, pa je koncem 18. st. u tom obliku i značenju prešla opet u Francusku i raširila se po Evropi. U kulturnom svijetu znači danas onaj dokumenat, u kojem su sadržani podatci o državnim prihodima i rashodima zajedno s ovlaštenjem za vladu, da smije vršiti prihode i rashode, dakle zajedno s financijskim zakonom. U nekim se državama taj međunarodni izraz službeno upotrebljava, a u drugima ga nadomještava narodni izraz: kod nas proračun, u Italiji bilancio dello Stato, u Njemačkoj Haushaltplan. U Engleskoj se pod b. razumijeva ekspozicija ministra financija (budget statement, budget speech). → Proračun. V. F.

BUDGET OBITELJSKI → Troškovi života.

BUDHA, t. j. probudeni ili prosvijetljeni, najpoznatiji je naziv čovjeka po imenu Sidhatha iz plemićkog roda Sakja s pridjevkom Gotama; srodni su nazivi: Sakjamuni, t. j.

PIRAMIDA U STILU JUŽNOINDIJSKE PAGODE NA MJESTU BUDHINA »PROSVJETLJENJA POD DRVETOM« BLIZU GRADA GAJA

samotnik od roda Sakja, i asket Gotama. Predaja starijeg budhizma (v.) jamči za neke podatke iz njegova života. Rodio se polovicom 5. st. pr. Kr. u gradu Kapilavastu na području današnjeg Nepala na obroncima Himalaje. Njegov je otac bio vazal kralja od Kosale, današnje indijske pokrajine Oudh na srednjem tijeku Gangesa. Kao mladić od 19 godina B. se oženio i imao sina Rahulu, ali je *samsara* (za ovaj i daljnje ovdje neprotumačene pojmove i nazive (→ brahmanizam) tako zaokupio njegovu dušu, da je u 29. godini napustio dom i pošao među šumske askete, koji su nastojali postići *nirvana* prema nazorima i metodama svoje gnoze, odnosno svog određenog filozofskog sistema. Nezadovoljan s uputama dvojice učitelja, kojima se bio povjerio, B. je sedam godina lutao osamljen nastojeći vlastitim razmišljanjem naći izlaz iz »kruženja života«. Konačno jedne noći, kad je sjedio pod smokvom, sine mu misao, za koju je držao, da ga je oslobodila krutog obruča od *samsara*. Uživajući nekoliko dana u svojoj spoznaji proživljava duševnu borbu, bi li svoje »prosvjetljenje« kao spasosnu nauku priopćio i drugima, što napokon odluči »iz samilosti prema bićima«, t. j. svim stvorenjima.

Tako je došlo do glasovite »propovijedi kod Benaresa«, za koju vojuje najveća vjerojatnost, da većinom sadržava riječi samoga Budhe i svakako jezgru njegove nauke, t. zv. »četiri svete istine«. Ovo je tumačenje obratilo pet šumskih asketa, koji su postali prvi Budhini učenici i sljedbenici. Time je B. »stavio kotač nauke u gibanje«, kako vele budhisti. Daskora se broj pristaša umnožio na 60, a svi su sačinjavali monašku zajednicu živeći od milostinje, koju su davali svjetovni, t. j. nesavršeni pristaše i prijatelji. Svih je 60 pravih članova poslao B., da i oni propovijedaju njegovu nauku. Cijelo je Budhino djelovanje trajalo oko 44 godine i obuhvatalo područje dvaju kraljevstava: Magadha (današnja indijska pokrajina Bihar) i Kosala (Oudh). Kao 80-godišnji starac B. je umro između g. 480 i 470 pr. Kr. u gaju kod Kusinare, na ležaju između dva drveta, okružen svojim najvjernijim učenicima, kojima je držao oproštajne govore i pouke. Prema predaji njegove bi zadnje riječi imale biti: »Dakle, učenici, ja vam kažem: Prolazno je

RELJEF NA KAMENOJ OGRADI OKO STUPA U BARHUTU, Poklon slonova pred Budhinim »drvetom prosvjetljenja«

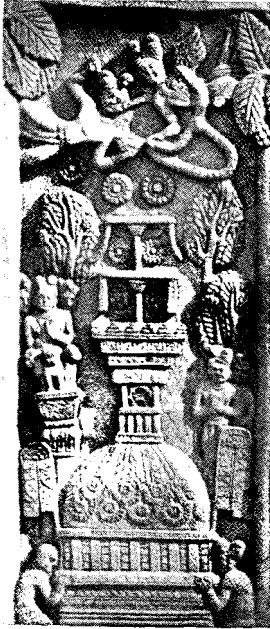

POSUDE S DIJELOVIMA KOSTIJU BUDHE (prema natpisu na srednjoj posudi [X]) iz stupa kod Piprahva u Nepalu

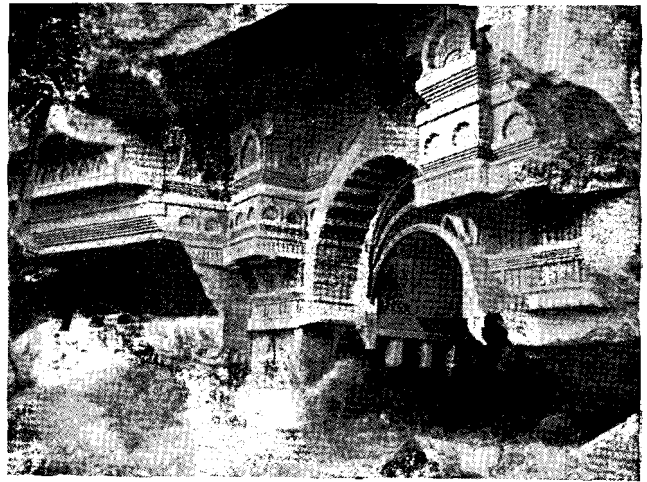
svako obličje. Starajte se bez prestanka!« Pred gradskim su vratima oko izlaska sunca po indijskom običaju spalili plemići iz Kusinare Budhino tijelo sa svim počastima, koje se iskazuju lešinama kraljeva. Međutim prema drugoj je predaji lešina bila rastavljena u osam komada i razdijeljena među najodličnije kraljeve, a jedan je dio ostao njegovom rodu Sakja. Uistinu je na području nekadašnjega grada Kapilavastu, kraj današnjega mjestanca Piprahva u južnom Nepal, otkriven t. zv. *stupa*, nadgrobna građevina u obliku kupole ili zvona, kakva je značajna za kult starog budhizma (v.), a u nutrinji je nađena kamena škrinja s pet posuda, četiri iz gline i jedna iz kristala. U njima su bili ostatci kosti, pomiješani s biserima, kristalima, koraljima, ametistom, topazom, korneljanom i listićima od zlata u obliku lava, slona, lotosova cvijeća, zvijezda i križića. Uokolo na poklopcu srednje posude (na slici označene s X) urezan natpis u najstarijim pismenima glasi:

»Ova posuda s ostacima (sarrira nidhana) uzvišenoga Budhe (jest poklon) glasovite braće Sakja zajedno s njihovim sestrama, sinovima i ženama.«

Jezgru Budhine nauke sačinjavaju »četiri svete istine«: o patnji u neprestanom »kruženju života« (samsara), o razvitku patnje putem požude kao poglavitog uzročnika toga kruženja, o ukidanju patnje s pomoću zatiranja požude i o »osmerostrukoj stazi«, koja vodi do ukidanja patnje i sadržava »pravu spoznaju, pravu nakanu, pravu riječ, pravo djelo, pravi život, pravo nastojanje, pravu uvidavnost i pravo zadubljivanje« s četverostrukim »gledanjem«. Sve skupa nije ništa novo za Indiju iz doba brahmanizma (v.): temeljne su naime zasade i njihove pretpostavke uzete od sistema Samkhja, a poglaviti dijelovi »osmerostrukih staza«, naročito metode zadubljivanja, potječu od Joga. Za razliku od džinizma (v.), koji također vuče lozu od Samkhja, B. zabacuje oštru trapnju i drži je nedostojnom i ništetnom. Samoubojstvo dođuše ne preporučuje, kako to čini džinizam, ali ga ipak dopušta uz jedini uvjet, da ono bude izvršeno sasvim ravnodušno, bez ikakve težnje: ni za smrću ni za novim životom. Zadnji je naime cilj Budhine nauke apsolutna ravnodušnost, kojom se treba završiti osmerostruka staza spasenja u »pravom zadubljivanju« četvrtog stupnja ili »gledanja«. Ta apsolutna ravnodušnost, koju treba postići *arhat*, t. j. »savršeni«, ima biti siguran dokaz, da su sve strasti, požude i težnje sasvim uništene i time opet sva djela (karman) »sterilizirana«, t. j. onesposobljena za izazivanje novog života putem *samsara*. S gledišta ovog zadnjeg cilja, do kojega se uostalom ima dovinuti čovjek sam od sebe i svojim vlastitim silama, treba također prosuditi Budhinu etiku, koja je dvovrсна: laička i monaška. Prva se osvrće samo na *samsara* i doseže stanoviti stupanj altruizma. Druga ima u vidu i *samsara* i *nirvana*, ali naročito *nirvana*, i prelazi u grubu egoizam. Za laike vrijede propisi prvih šest stavaka osmerostrukih staza, ali samo u krupnim crtama, kako ih pobliže određuje ovaj pentalog: ne ubij ništa živo, ne diraj u tuđu imovinu, ne takni žene drugoga, ne govori neistine i ne pij opojnih pića. K tome još pridolazi pozitivna zapovijed darivanja. Ali B. misli na darivanje monaha, a ne siromaha, jer, kako indolog Oldenberg ističe sasvim općenito: »Budhizmu je ostalo nepoznato, da ide za nezatnima i jadnima, za patnicima, koji su osjećali još neku drugu patnju osim zajedničke patnje prolaznosti«. Inače su u budhizmu (kao i u džinizmu) laici samo štovatelji i prijatelji monaške općine, koja jedina predstavlja pravi budhizam. Zato laici ne mogu postići *nirvana*, nego jedino mogu zaslužiti, da se ponovno rode među »bogovima« ili među ljudima u boljim prilikama, a vršeći svoje dužnosti u svim novim egzistencijama konačno se smiju nadati, da će jednom kao monasi dospjeti do

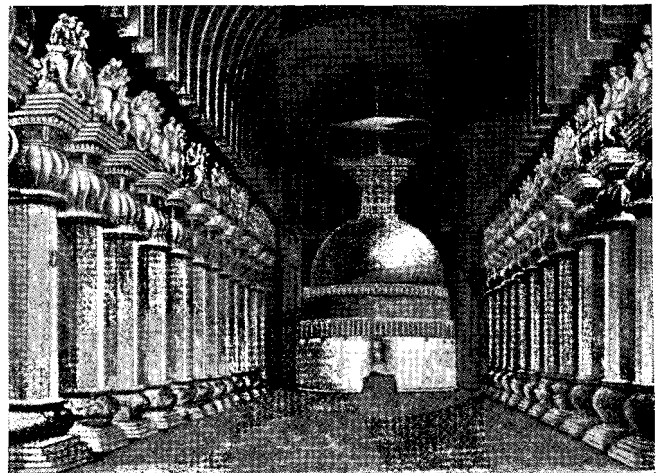

RELJEFI NA KAMENOJ OGRADI OKO STUPA U BARHUTU. Poklon ljudi i drugih bića pred stupa

CAITJA ISKLESANA U PEĆINAMA KOD KONDANE, Pročelje s očitim nasljedovanjem građevine u drvetu

konačnog cilja (→ Brahmanizam, sistem Joga u Bhagavadgita). Monasi pak moraju ponajprije strogo provesti prvih šest stavaka osmerostrukih staza, koji uz ostalo zahtijevaju također prosjačko siromaštvo (uz izričitu zabranu svakog fizičkog rada, a napose poljodjelstva!), zatim potpunu čistoću (B., kao i džinizam, drži ženu uopće najvećom zaprekom ostvarenju svog ideala, ali je konačno ipak dopustio osnivanje ženskih monaških općina) i zajedničko ispitivanje savjesti uz priznavanje počinjenih prestupaka. To je *patimokkha* kao dio svečanosti *uposatha*, koja je opet ostatak brahmanističke svetkovine mlada i uštapa sa žrtvom, molitvom i postom. Međutim je sve to samo priprava za provođenje sedme i osme stavke, t. j. za pravu uvidavnost i pravo zadubljivanje sa četverostrukim »gledanjem«, za monašku etiku ili »mistiku«, koja tvori srce Budhine nauke, ukratko priprava za sticanje apsolutne ravnodušnosti. Zato treba suzbiti svaki duševni nemir i pobuditi »neograničeno prijateljstvo prema svim bićima i svim stranama svijeta«. Ali u tome nema ni traga ljubavi prema bližnjemu. Oldenberg ističe: »Jezik budhizma nema riječi za poeziju kršćanske ljubavi, koju ide onaj hvalospjev Pavla... I zato u povijesti budhizma nemaju sebi sličnih one realnosti, u kojima je to pjesništvo unutar kršćanstva zadobilo meso i krv.« Budhino je »neograničeno prijateljstvo« neka duševna gimnastika, jer imade sasvim mehaničkih metoda, kojima ga *arhat* »pušta iz svoga duha«: sjedeći u određeno vrijeme na određenome mjestu s određenim držanjem tijela, izgledom lica i t. d. B. se izravno obara na svaku ljubav bez izuzetka: »Sve boli i jadikovke, sve patnje različitog oblika u svijetu potječu od onoga, što netko ljubi... Iz ljubavi se rađa patnja, iz ljubavi se rađa strah. Tko je spašen od ljubavi, za toga ne postoji patnja, a odakle bi mu došao strah?« Što B. može najviše

CAITJA ISKLESANA U PEĆINAMA KOD KARLIA, Unutrašnjost sa stupa i njegovom dvostrukom nadgradnjom, tornjićem u obliku obrnute piramide i baldahinom

STUPA THUPARAMA NA PODRUČJU STARE PRIJESTOLNICE ANURADHAPURA NA CEYLONU. Kolonada monolita mjesto kamene ograde u Barhutu i Sančiu. Kupola s nadgrađenom piramidom kao prototip za kasnije stupa u obliku zvona u Stražnoj Indiji, Kini, Tibetu i Mongoliji. Lijevo dolje ruševine pripadnog samostana

dati u tom pogledu, jest »samilost nebesnika prema smrtnicima« (isp. grčke stoike). Sve su to samo sredstva, koja trebaju dovesti do apsolutne ravnodušnosti. Kad je *arhat* jednom prozreo ništetnost svijeta, onda za njega prestaju svi osjećaji i sva prijateljstva: »Grad Mitila može gorjeti, ništa u njemu ne gori, što bi meni pripadalo!« To je dakle surovo egoistički primijenjena lozinka sistema Samkhja: »To nijesam ja, ništa nije moje«. Zato *arhat* uopće više cijeni razmišljanje nego pobuđivanje čuvstava, koja konačno moraju biti uništena kao i sve požude. I kad se on razmišljanjem uzdigne na osmoj stazi do četvrtoga »gledanja«, kojim u apsolutnoj ravnodušnosti promatra »ništa« (isp. u Samkhja »čistog« *puruša* kao »samotnoga gledaoca, koji ništa ne vidi«!), onda je oslobođen od svake patnje, onda je postigao *nirvana na zemlji*, onda poslije smrti prestaje *samsara*, bilo prekogrobno *nirvana* nešto ili — ništa.

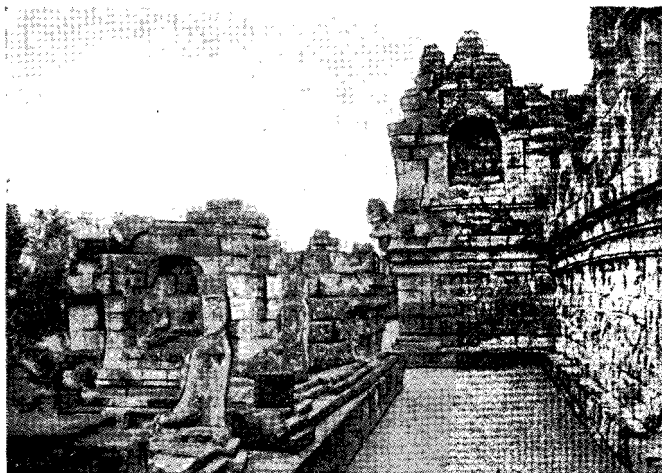
To je naime pitanje, na kojem B. i stariji budhizam padaju u očajno proturječje. B. je tvrdokoran i agnostik i pozitivist i skeptik, već prema prilikama, u svim metafizičkim pitanjima osim vjere u *samsara* i njegov beznadan pesimizam. B. uporno ističe, da će čovjek prije umrijeti negoli dobiti odgovor na pitanja: je li svijet vječan ili vremenit, je li beskrajan ili konačan, jesu li život i tijelo isto ili je drugo život i drugo opet tijelo, i »postoji li ili ne postoji *arhat* poslije smrti ili postoji i ne postoji ili niti postoji niti ne postoji«. Kod toga B. još naročito ističe, da takva pitanja nemaju nikakve važnosti. Njega dakle prekogrobno *nirvana* uopće ne zanima. Ali što je za njegov sistem najgore, on (protivno džinizmu!) nikako ne će da znade za *puruša* filozofije Samkhja i izravno nije supstancijalnu i besmrtnu dušu, te nauku, koja to uči, izazovno odbacuje kao »naprosto praznu glupost«. Duša je za njega samo konvencionalno ime za skup očuta, misli i djela, što dolaze i prolaze, a da nema trajnog subjekta, koji čuti, misli i djeluje. Ali time odmah postaje »naprosto praznom glupošću« nesamo prekogrobno *nirvana* nego i *samsara* i *karman* i potreba spasenja i mudrost »četiriju svetih istina« i etika i monaška »mistika«: ako u čovjeku nema nikakvog trajnog subjekta, onda također nema nikoga, tko bi bio odgovoran za djela i nanovo se rodio. Sve je dakle samo tlapnja, a tako uistinu i govore poglaviti filozofi mlađeg budhizma (v.). Zato i etika, kao najbolje u Budhinoj nauci, stradava na njegovom agnosticizmu, pa se svaki čas može prevrnuti ili u egoizam, u budhističku »mistiku«, ili u nihilizam. Ova neodređenost i nelogičnost temeljnih načela uz posvemašnju dezorganizaciju prve monaške općine uzrokom je, da su se Budhini pristaše već u prvim generacijama raspali u mnogo sektâ i bili izvrnuti utjecaju tradicionalnih religija različitih azijskih naroda, a time je i Budhina filozofija postala religijom. Sam pak B. tip je duše, koja je u značajno doba i na značajnome mjestu na osobiti način očutila sav teret zadnjih faza dugog i tužnog procesa raspadanja tradicionalne religije ljudskog roda (→ brahmanizam, → esoterijski kultovi): on trpi na razvalinama religijske

zgrade čovječanstva i s užasom promatra, kako bez izgleda u popravak pucaju sve niti, koje vežu neki određeni, pozitivni smisao o ljudski život, i kako poradi toga taj život postaje mučeništvo. B. je dosta dobro ogledalo moderne Evrope pod konac prošlog stoljeća, ali on, premda je skeptik, ipak nije Pilat, koji na govor o istini mahne rukom, a živi materijalistički. Sve pak slabe strane njegovog filozofskog sistema kao da potječu odatle, što su mu volja i čuvstvo daleko nadmašili um. Zato je on to više osjećao teret religijske degeneracije, a to manje bio sposoban, da se ispod njega iskopa: B. se nije znao izdignuti nad *samsara*, taj zajednički nazor svih sistema Indije, koji ga je progonio kao strašilo života, a njegova jaka volja samo ga je tjerala u skrajnosti, sve do nijekanja supstancijalne i besmrtno duše, čime je došao u protivurječje s polaznom točkom vlastitog sistema. Doima se dakle kao veliki umjetnik na lošim guslama. Ali ta ista jaka volja, koliko se očitovala u strogom i opet nekako pristupačnom životu, oko njega je okupljala brojne učenike i štovatelje. Nijedan indijski filozof nije to postigao, što je uspjelo Budhi: makar i u veoma promijenjenom obliku, ipak je njegova nauka pod njegovim imenom i s nekim njegovim biljezima prešla granice Indije i osvojila veliki dio Azije. A među ove biljege sigurno spada i stanovita *čutljivost*. Budhina je osobna samilost ipak morala biti nešto drugo nego teorija, kojom je on ocrtao ideal svoga *arhat*. A jer je B. već u vrijeme kralja Ašoke (v.) postao predmet kulta (→ budhizam) i jer je Budhina etika redom obraćala u »laike štovatelje« također »bogove« indijskog, cejlonskog, birmanskog, sijamskog, kambodžanskog, kineskog, japanskog, tibetanskog i mongolskog panteona; ukratko, jer se Budhina filozofija konačno prometnula u religiju, u kojoj je Budha, odnosno neki apstraktni pojam »budhinstvo«, slično kao »brahman« (v.), zamijenio osobno božanstvo — zato je on svoje osobne vrline utisnuo i drugima usprkos temeljnim načelima svoje vlastite nauke. A. G. s.

BUDHIZAM označuje sve filozofske i religijske sisteme, koji se izravno ili neizravno pozivaju na Budhu kao svog začetnika. Treba razlikovati najprije nauku samog Budhe, zatim stari b. ili Hinajana i mlađi b. ili Mahajana na području Indije i njezinih starih kolonija i misija u doba između 5. st. pr. Kr. i 9. st. pos. Kr., konačno sadašnji južni b. na Ceylonu, u Birmi, Sijamu i Kambodži te sjeverni b. u području Himalaje (napose u Nepalju), u Kini, Japanu, Tibetu i Mongoliji s različitim školama i ograncima, među kojima se napose ističe t. zv. lamaizam. Na ovakvo razvrstavanje upućuje povijest budhističke književnosti i umjetnosti kao i vjerski život u navedenim zemljama.

Budhistička književnost, koliko je nastala u Indiji i na Ceylonu, obuhvata t. zv. kanonska ili službena i nekanonska djela. Prva su napisana u indoarijskom jeziku pali, koji je književni jezik starog i današnjeg južnog budhizma. Nekanonska su djela pisana djelomice u pali, djelomice pak u čistom i miješanom sanskritu, t. j. u starom i »učenom« jeziku arijskih Inda, napose brahmanaca. Kanonska se literatura zove jednim imenom *Tipitaka* (n.), što znači »tri košarice«. Prvo, *Vinajapitaka*, sadržava poglavito propise za budhističke monahe, a usput i mnoge povijesne crtice, legende i poučne pripovijesti. Drugo, *Suttapitaka*, uključuje u sebi pet velikih zbirki ili *Nikaja* (m.): četiri sadržavaju predavanja i razgovore o b. nauci uz popratne opise zbiljskih ili izmišljenih prigodnih događevina, a peti se sastoji od 15 samostalnih djela najrazličitijeg sadržaja (priče, pripovijesti, pjesme i poslovice), među kojima ima posebno značenje za razvoj budhizma djelo *Džataka*, t. j. priče iz »prijašnjih rođenja« Budhe u smislu nazora o *samsara*. Treće, *Abhidhammapitaka*, sistematizira nauku iz *Suttap.* »Što od toga uistinu potječe od Budhe, to će se jedva ikada moći odlučiti« (Winternitz). Uopćeno vrijedi pravilo, da se kao nauka samog Budhe može smatrati ono, što se suglasno ponavlja u različitim djelima od *Tipitaka*, tako naročito: propovijed kod Benaresa, neki oproštajni govori, kratke izjave pod imenom »Budhine riječi« i glavna pravila za prosjačke monahe (→ Budha). Sam Budha nije ništa napisao, a također iz njegovog doba sigurno ne potječe nijedno navedeno djelo kao cjelina.

Prvobitna je zbirka izjava Budhinih i njegovih prvih učenika morala nastati već tijekom prvog stoljeća iza njegove smrti. Sve zbirke današnjega kanona vjerojatno su postojale u svojim bitnim dijelovima u vrijeme kralja

BOROBUDUR, Dio galerije na drugoj četverokutnoj terasi

Aško (v.), koji je vladao polovicom 3. st. pr. Kr. (oko 250 godina poslije Budhine smrti). Kroz cijelo to vrijeme tekstovi su se širili samo usmenom predajom, kojom su još za Aške došli i na Ceylon. Tu su konačno bili napisani, i to istom u 1. st. pr. Kr., dakle oko 400 godina iza Budhine smrti. Kako do tog vremena, tako su i kasnije još zbirke primale različite dodatke. Zato kanon *Tipitaka* uglavnom predočuje budhizam iz vremena Aške, kad se b. zajednica već bila raspala u brojne sekte. Tada su naime (prema izvještaju ceylonskih kronista) njezini monasi održali svoj treći sabor, da uglave kanon tekstova »prave nauke« ili *Theravada* (»nauke najstarijih«). To je *stari budhizam*, nazvan Hinajana, t. j. Mala kola, jer po njegovu nazoru samo prosjački monasi, kao jedini pravi članovi b. općine, mogu postići *nirvana*. Nazore starog b. zastupaju i nekanonska djela, koliko su napisana u jeziku pali, a to su *Milindapanjha*: »Pitanja (kralja) Milinda«, t. j. Menandra (između g. 125 i 95 pr. Kr.), najistaknutijeg vladara grčko-indijskog kraljevstva, i komentarska djela ili *Atthakathas*, koja u velikoj većini potječu od b. monaha na Ceylonu, gdje su u stoljećima pos. Kr. škola *Theravada* i uopće budhizam Indije našli zadnje utočište. Ovi komentari sežu uglavnom do 6. st. pos. Kr., kad je stalnim provalama Dravida Tamila na Ceylon počela propadati stara prijestolnica indoarijskih Singhaleza i budhističko žarište Anuradhapura (preporod ove književnosti u 12. st. u novoj prijestolnici Polonnaruva i od prilike istodobno u Birmi kao u njezinoj novoj domovini već je u službi mlađeg, odnosno sadašnjeg južnog b.), a obrađuju »tri draga kamena«: Budhin život, odnosno njegova »prijašnja rođenja u kruženju života« (samsara), zatim nauku ili zakon (dhamma) i monašku općinu (sangha) u njezinoj povijesti; kao njihovi plodni pisci ističu se Buddhaghosa i Dhammapala u 5. st. u »velikom samostanu« stare prijestolnice. Prema svim navedenim djelima kanonske i nekanonske književnosti glavna je oznaka starog budhizma u tome, da on Budhinu areligioznu i upravo antireligioznu filozofiju postepeno pretvara u religiju, i to idealizacijom i kultom njegove osobe. Već *Tipitaka* kiti Budhinu osobu nadzemaljskim svojstvima i njegov život na zemlji različitim čudesima (sve na »indijski način«!), a njegovo »prosvjetljenje« i njegov »ulazak u *nirvana*« prikazuje kao trijumf nad vrhovnim božanstvom brahmanizma (v.): Indra i Brahmá postaju poslušni »učenici« i duboko podložni »poslužnici« Budhe i njegovih *arhat*. Ujedno se jače naglašuju nagrade i kazne poslije smrti uz nazor, da se čovjek može zadovoljiti »ponovnim rođenjem među bogovima«, ne čekajući *nirvana*; štoviše, laici, zaslužni za monašku općinu, mogu bez ponovnog rođenja doći u »više svjetove bogova« i ondje postići *nirvana*. Uporedo se razvija kult Budhine osobe. U 16. Sutta prvog *Nikaja* izričito se preporučuje i monasima i laicima te napose »vjerničkim plemenitim mladima«, da svoje »srce uzbuđe« pohađajući ova četiri mjesta: perivoj u Kapilavastu, gdje se B. rodio; drvo kod Gaja (oko 80 km južno od grada Patna, t. j. Ašokinog Pataliputra), pod kojim je B. stekao »najviše prosvjetljenje«; šumicu Isipatana u Sarnath kod Benaresa, gdje je B. svojim prvim govorom »stavio kotač nauke u gibanje«; gaj kod

Kusinare (Kasia u distriktu Gorakhpur?), gdje je Budha umro, odnosno »unišao u savršeno *nirvana*«, simbolizirano *kupolom* (v. dalje). A djelo *Apadana* u petom *Nikaja* već opisuje veliku svečanost pri »drvetu prosvjetljenja«. Na tom se mjestu još i danas nalazi velika piramida, pagoda u južnoindijskom stilu. Povrh toga 16. Sutta prvog *Nikaja* spominje štovanje »ostatka« (relikvija) Budhe. U Indiji je naime od prastarih vremena bio običaj, da su pepeo i kosti spaljene lešine znamenitih muževa, zajedno s dragocjenim predmetima, stavljali u posudu, koja je opet bila uložena u veću spremnicu, a iznad ove su podizali nadgrobni humak, većinom izgrađen od kamenja u obliku čunja, t. zv. *stupa*. Na taj su način bili sahranjeni i ostaci Budhe (v.), i to na osam različitih mjesta, a na svakom je dotični kralj ili plemić »sagradio *stupa* i ustanovio svečanost« s veličajnim prinosom cvijeća, škropljenjem vode i rasvjetom. Jednaka se čast iskazivala istaknutim Budhinim učenicima i uopće glasovitim *arhat*, pa je štovanje pravih (ili patvorenih) relikvija bilo nesamo prvo izražavanje budhističkog religijskog kulta nego i poglavito propagandističko sredstvo budhizma, jer u čitavoj Aziji, a napose u krajevima, gdje se b. proširio, manizam, t. j. štovanje (svih ili izabranih) pokojnika, ima osobitu ulogu i veliku privlačivost; to vrijedi osobito za širenje budhizma u Kini i Japanu. Zato *stupa* ili, kako se u Indiji i na Ceylonu još zove, *topa*, *dagoba* i (ako je smješten u posebnoj građevini) *čajta*, odnosno *čajdu* u Birmi, *vat* u Sijamu (i Kambodži), *tjandi* (= čajta) na Javi, *čorten* ili *čöten* u Tibetu i *čorten* ili *subhurgan* kod Mongola, a slično u Kini i Japanu, ostaje najstariji i kroz sve razvojne faze budhizma

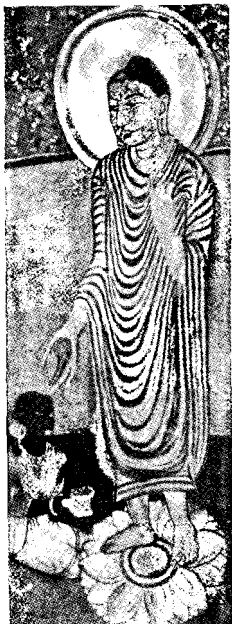

GANDHARA, Reljef na zidinama samostana s prizorom iz života Budhe, odjevena u grčkorimsku togu

trajan i općenit izražaj njegove religije i njezove umjetnosti: *stupa* se susreće od sredovječne Jave preko najstarijih građevnih spomenika Indije do donje Volge, gdje u sadašnjim mongolski Kalmici najzapadniji predstavnici lamaizma kao najmlađeg ogranka budhizma. Indija, odakle b. od 8. st. pos. Kr. dalje nakon hiljadugodišnje borbe s brahmanizmom naglo nestaje, sva je posijana

ovakvim *stupa* kao sigurnim znakom, koliko je b. nekoć bio raširen u svojoj domaji, koja ga je konačno zbacila sasvim (osim na Ceylonu). Među onima, koji potječu iz doba starog b., dakle uglavnom iz vremena oko vladanja Ašokine dinastije do početka naše ere, ističu se četiri grupe: u sjeveroistočnoj Indiji s Nepalom (Piprahva i Sarnath), na zapadu srednje Indije sjeverno od gorja Vindhja (Barhut i Sanči) i južno od njega (u pećinama kod Kondane, Karli i dr. od prilike u jugoistočnom zaleđu Bombaya), u južnoj Indiji (naročito u Bhattiprolu u pokrajini Madras) i na Ceylonu u području stare singhaleške prijestolnice. Većinom su obilježeni s posvetnim napisima. Svi imaju oblik kupole, koja je simbol za *nirvana*, a podižu se na povisokoj, katkada višestrukoj terasi, odnosno na pećini, sa širokim podnožjem, kojim su oko njih obilazili hodočasnici. Na Ceylonu imaju redovito na vrhu kupole još nastavak u obliku čunja ili piramide, pa tako daju izgled zvona i tvore uzorak za kasnije *stupa* u Stražnoj Indiji, Kini, Tibetu i Mongoliji, a osim toga neki su na podnožju okruženi kolonadom od monolita u više redova. Oni u Barhut i Sanči imaju opet zatvorenu ogradu (balustradu) od kamena s četiri ulaza, koji su natkriveni veličanstvenim trostrukim lukom, a čitava ta građevina, kao i izvedba *čajta* isklesanih (skupa s pripadnim samostanima!) u pećinama u jugoistočnom zaleđu Bombaya, očituje upravo nevjerojatno točno oponašanje građevine u drvetu, tako da ovi *stupa* i *čajta* očividno predstavljaju najstariju kamenu arhitekturu Indije. Oni su bogato ukrašeni i reljefima. To vrijedi napose za Barhut i Sanči, gdje su na stupovima balustrade i lukova pored nakita s motivima iz biljnog i životinjskog carstva, koji pretežu u spiljskim *čajta* (i na Ceylonu), isklesane u kamenu čitave scene iz povijesnog i legendarnog života i (prema spomenutom djelu *Džataka*) iz »prijašnjih rođenja« Budhe, a isto tako iz života indij-

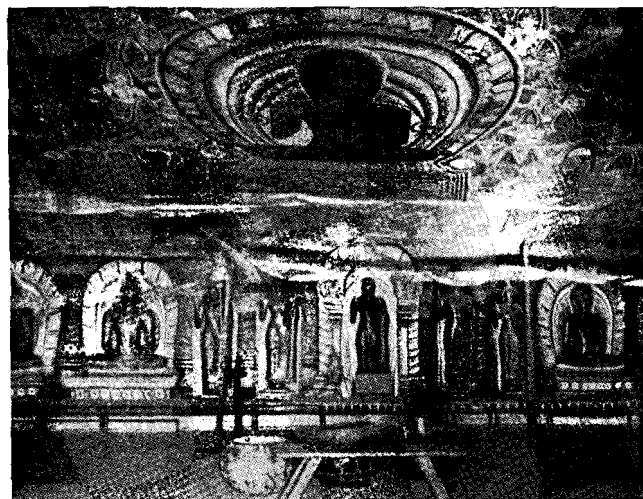
skog naroda u svim njegovim slojevima i u najrazličitijim zgodama, naročito i iz budhističkog religioznog života: hodočašća na ovakva i slična »sveta mjesta« uz pratnju glazbe i pod zastavama te popratne pobožnosti, i to molitve sklopljenih ruku i na koljenima te žrtve vijenaca od cvijeća i navjesaka od bisera. U Sanči, koji spada među najveće *stupa* (promjer kupole 44,3 m, čitava visina 97 m!), nalaze se uz reljefe i posvetni natpisi hodočasnika, koji su svojim darovima sudjelovali u njegovu izgrađivanju i ukrašavanju između 3. i 1. st. pr. Kr. Tu se spominju hodočasnici nesamo iz svih staleža i krajeva Indije nego i iz Afganistana, pače i jedan Grk. Ali najznačajnije je svakako ovo: ni među bezbrojnim figurama ovih tako raznovrsnih i tako majstorski izvedenih reljefa, a ni među svim ostalim reljefima iz doba starog b., nigdje nema figure samog Budhe, tako da su i svi prizori iz njegova povijesnog i legendarnog života i iz njegovih »prijašnjih života« kroz *samsara* prikazani bez njega! Štoviše, *stupa* u Barhutu ima cijelu seriju »drveta prosvjetljenja«, t. j. nesamo historijskog Budhe Sakjamuni nego i šestorice njegovih predšasnika (v. dalje), ali nijedan od njih nije predočen: pod svakim je drvetom isklesano prijestolje, oko kojega se natiskuju pobožni poklonici, ali na prijestolju ne sjedi nitko. Uistinu, stari b. uporno i tvrdoglavo izbjegava prikazivanje Budhine osobe, premda joj iskazuje kult u samim *stupa* kao takvim, a mjesto njega često i obilato (pogotovu u Barhutu i Sanči) predočuje njegove simbole: *drvo* »prosvjetljenja«, *kotač* »nauke« ili »zakona« i *kupolu* uopće ili konkretno *stupa* sa relikvijama kao znak za *nirvana*.

FRESKO SLIKA BUDHE U GRČKORIMSKOJ TOGI, *Čaitja* br. X., isklesana u pećinama kod Adžanta

Zapravo to su simboli »budhinstva«, one sile, koja preko Budhe kao učitelja ili »medija« prosvjetljuje, preobrazuje i usavršuje do *nirvana*. Ta djelomice još prikrivena ideja budhinstva, koja sjeća na (prvo i) drugo značenje od *brahman* (v.) i konačno u mladom budizmu ponavlja njegov kasniji razvoj u teističkom, panteističkom i magičkom smislu, uistinu se već stvara u starom b.: spomenuto djelo *Džataka* u petom *Nikaju* iz *Suttapitaka*, ali i druga djela (kanonska i nekanonska) u jeziku pali, opisujući opširno tobožnja »prijašnja rođenja« Budhe, označujući ga imenom *Bodhisatta*, t. j. »bićem (satta), koje je određeno, da postigne prosvjetljenje (bodhi)« i time postane »budha« (prosvjetljeni), i to dobrim djelima. Ali odatle je nastala pretpostavka, da je već i prije povijesnog Budhe Sakjamuni bilo drugih »Budha«, koji su u određenoj »svjetskoj periodici« (kalpa) postigli »prosvjetljenje« i pokretali »kotač nauke«. Tako već prvi *Nikaja* govori o 6, a djelo *Buddhavamsa* u petom *Nikaju* o 24 Sakjamunijevih prethodnika, podijeljenih na 12 zadnjih »svjetskih perioda«. Sa svakim se Sakjamuni u svojim »prijašnjim rođenjima« (kao neka životinja ili kao čovjek određenog staleža ili zanimanja, jednom pače kao Indra!) sastao i njemu izrazio svoju želju, da postane »budha«, i da u tu svrhu vrši određena dobra djela; to je bitno za njegovu kvalifikaciju kao *Bodhisatta*. Tako su i prijašnji »Budhe« morali postupati, dok nijesu postigli »prosvjetljenje« i pokrenuli »kotač nauke«. Ali kao što je u prošlim »svjetskim periodama« s vremenom propao njihov trud, tako će biti i s budizmom Sakjamunija, pa zato već prvi *Nikaja* govori o »budućem Budhi« Metejja (Maitreja). Iz svega je vidljivo, da se već u starom b. postepeno izgrađuje opći pojam »budhinstva« kao nečega izvan i iznad pojedinih ljudi, koji su njegovi »nosioci«, pače iznad samog *samsara*, dakle nešto kao *brahman* pod 2) i nešto sposobno, da krene njegovim putem i dalje u pravcu triju gnoza brahmanizma. Uistinu u mladem b., kojemu pripadaju nekanonska djela napisana u čistom i miješanom sanskritu i koji se razvio u sjeverozapadnom dijelu Indije između 1. i 4. st. pos. Kr., nastaje pojam B. *Dhjani*, t. j. B. »razmatranja« ili »mi-

stički« B., zapravo transcendentni i božanski. I takvih »Budha« ima više, poglavito pet, koji žive u svojim »nebesima« i šalju na zemlju svoje predstavnike ili *Dhjani-Bodhisatta*. Među njima se najviše ističe četvrti, *Amitabha* (*Amitajus*) ili *Amida* (v.) na zapadu u »nebu« *Sukhavati*, (punom najvećeg osobnog blaženstva, koje nema baš nikakve srodnosti s *nirvana*, a njegov je predstavnik na zemlji *Avalokitešvara*). Najkasnije pak oko 400 pos. Kr. budhisti već poznaju pojam *Adibudha*, t. j. »Prabudha«, nazvan i *Svajambhu*, t. j. »sam od sebe« kao *brahman* pod 3) i 5), i *Adinatha*, t. j. »prvi gospodar«, koji je »razmatranjem« stvorio svijet i svojim »svijetlom« proizveo sve »Budhe« svih kategorija. Uporedo se postavlja na mjesto od *arhat* kao ideal *bodhisatta* u najširem smislu: nesamo monah nego svaki čovjek, i otac obitelji u svim staležima, može odlučiti, da se ponovno rodi kao b., t. j. »kandidat prosvjetljenja« i kao takav donese spasenje svima ljudima. Zato se mlađi budhizam zove *Mahajana*, t. j. Velika kola. Stoga su i sredstva pristupačnija, a među njima se na prvome mjestu uvijek iznova preporučuje *Budha-bhakti*, t. j. čuvstvena pobožnost prema »Budhi« u onom najopćenitijem značenju t. j. kao božanstvu, tako da svaki čin kulta postaje neizmerno zaslužan za prekogrobni život. Osim toga se ističe nazor, da je historijski Budha Sakjamuni bio *Dhjani-Bodhisatta* u smislu »spasitelja svijeta« ili pače *Svajambhu* (sam od sebe), i da o njegovoj »milosti« ovisi »prosvjetljenje«; zato treba i njemu iskazivati *bhakti* u svim oblicima. To je dakle *religiozna*, više ili manje teistička, *struja* mlađeg b., a njezini su literarni predstavnici: »romansirana« Budhina biografija *Lalitavistara*, pjesnik Ašvaghosa sa svojom školom i oko 10 djela pod imenom *Mahajanasutras*. Vremenski oni padaju uglavnom oko doba indoskitkog kralja Kaniška (između 100 i 150 pos. Kr.), koji je za mlađi b. ono, što je Ašoka za stari. Ova je struja dala čitavome mlađem b. novi pravac u umjetnosti: u slikama i kipovima sve se više predočuje osoba historijskog i legendarnog Budhe i njegovih različitih »derivacija«. Ovamo idu u prvom redu *stupa* i samostani u zemlji Gandhara u dolini Kabula i Inda, t. j. u istočnom Afganistanu s Pandžabom, gdje je *Mahajana* i nastala. Odatle se ta umjetnost proširila: s jedne strane u istočni Turkestan (spiljski hramovi kod Kotana, Turfana i dr. iz 3. do 9. st.) i preko njega u Kinu i Japan; s druge strane na zapad srednje Indije (*čaitja* i samostani u pećinama kod Adžanta i Elura u sjeveroistočnom zaleđu Bombaya), zatim na Ceylon (*stupa* i samostani na području nove singhaleške prijestolnice Polonnaruva i hramovi u pećinama kod Dambula) i na — Javu. Ovdje se *tjandi* Sevoe sastoji od 246 malih *stupa*, raspoređenih u četiri vijenaca oko glavnog svetišta, a u svakome je kip jednog Budhe *Dhjani*. Slično je u *tjandi* Plaosan, koji je međutim većinom samo ruševina i uopće znatno manji. Treća b. građevina na Javi, Borobudur (v.) iz 9. stoljeća, jest najveličanstveniji *stupa* i uopće najveći spomenik b. arhitekture

PAGODA ISKLESANA U PEĆINAMA KOD DAMBULA NA CEYLONU, U pozadini kipovi Budhe u grčkorimskoj togi, na stropu velika fresko slika Budhe

(Sve dosadašnje slike u ovom članku iz djela Jos. Dahlmann S. J., *Indische Fahrten*, I., II., Freiburg i. Br.)

i plastike. To je piramida s podnožjem od 650 m u opsegu i s 8 terasa, 5 donjih četverokutnih i 3 gornje okrugle, a na vrhu se diže velika kupola, jednaka onoj u Sarnatu kod Benaresa, ali iznutra izgrađena u dvije prostorije za relikvije i za kip Budhe. Svaka od triju okruglih terasa okružena je vijencem tornjića u obliku zvona s izrešetkanim stijenama, tako da se izvana može vidjeti kip Budhe, koji je pod »zvonom« kao u malom *stupa*. Tu je dakle *tjandi* Sevoe pretvoren u trokatnu piramidu, koja se uzdiže

koji mogu odgovarati historijskoj istini u tomu, da su s trgovcima pod konac 1. ili početkom 2. st. dolazili u Indiju i kršćanski misionari. S druge strane umjetnost Gandhare, koja pada u isto vrijeme s postankom od Mahajana, nosi očite tragove klasičke umjetnosti. Uz druge motive napose je u liku Budhe upadljivo njegovo držanje i još više njegovo odijelo: to je grčko-rimska toga. Tu grčko-rimsku togu Budha je kroz Mahajana u toku vremena prnio iz Gandhara sve do Ceylona i Japana!

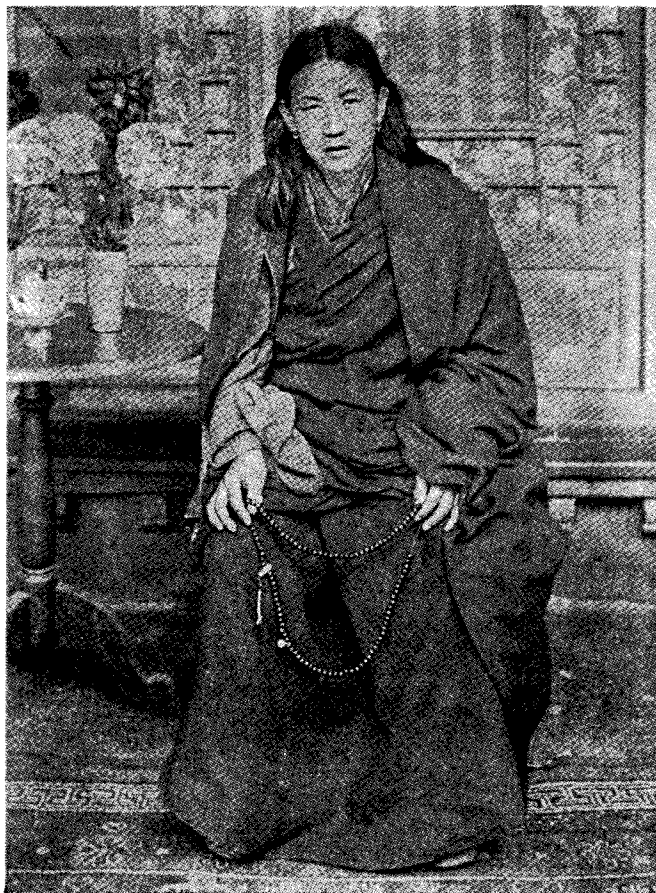
iznad onih pet četverokutnih terasa. Svaka je ova opet uređena kao prostrana galerija, od kojih gornje tri imaju sprijeda ogradu, a sve su stijene svih galerija ukrašene velikim reljefima, kojih u svemu imade nekoliko stotina. Oni se odlikuju takvom vjernošću i živahnošću prikazivanja i tolikim varijacijama predmeta, da ih Dahlmann ubraja »među najznamenitija djela u povijesti umjetnosti uopće«. A lik Budhe u svima je centralna figura: peta, četvrta i treća galerija imaju scene iz kulta Budhe, tako da je tu predočen čitav život starih javanskih Inda, a druga i prva galerija prikazuju Budhina »prijašnja rođenja« prema *Džataka* (isp. *stupa* u Barhutu i Sanči) te njegov historijski i legendarni život, i to točno prema *Lalitavistara*, tako da je ovaj u Borobuduru čitav »preveden u kamen«. Međutim to je opet samo proširena kopija Gandhare, gdje su na samostanskim zidinama isklesane, sedam stoljeća prije Borobudura, scene iz *Lalitavistara*, doduše u manjem opsegu i s manje umjetničkog smisla, ali sasvim dostatno, da se upozna izvor i uzor Borobudurskih reljefa. S umjetničkoga gledišta vrijedno je istaknuti također velike freske na stijenama hramova u pećinama kod Adžanta i Dambula, gdje se također ističe lik Budhe. Religiozna struja mlađeg b. sigurno je ovisna od asketske gnoze brahmanizma, i to od Joga iz *Bhagavadgita*; tako na pr. *Lalitavistara* stavlja Budhi u usta riječi, koje veoma sjećaju na Krišna-Išvara. Ali Mahajana očito sadrži još i druge komponente, i to podrijetlom sa zapada. Ako je naime već *Bhagavadgita* sumnjiva, da je naknadno preokrojena pod utjecajem kršćanstva, onda to pogotovu vrijedi za mladi b., naročito s obzirom na njegove ideje o spasitelju svijeta i o svrhunaravnoj milosti. Uistinu se Dahlmann pokazao, da je taj utjecaj veoma vjerojatan. S jedne strane naime legenda o apostolatu sv. Tomeu u Indiji sadrži podatke,

Tibetska slika magičkih obreda tantrističkog budhizma: čarobnjak u transu (u sredini lijevo) s ritualnim bodežem u jednoj i sa zdjelicom punom tople krvi u drugoj ruci »izaziva« Bika Siva, okrunjenog dijademom od ljudskih lubanja (u sredini desno) i posebno još predočenog i u njegovom krvoločnom značaju pokraj ljudske žrtve (dolje desno) i u razbludnom svojstvu s njegovom Šakti iznad ljudske žrtve povrh bika kao njegovog simbola (gore lijevo); učenici čarobnjaka kao da vide pojavu Bika Siva (dolje lijevo), a drugi je čarobnjak zadubljen u razmišljanje (gore desno)

(A. Grünwedel, *Mythologie du Bouddhisme au Tibet*)

Međutim uporedo s ocrtanom religioznom strujom ide u mladem b. i *filozofska struja*. Tako Nagardžuna u 2. st. nadovezuje na Budhino nijekanje supstancijalne i besmrtnne duše, da iskonstruiru potpuni nihilizam, odnosno negativizam, koji niječe nesamo svaki bitak, nego i svaki nebitak. To ima zapravo značiti: pred masom se mora govoriti, da nešto postoji, jer inače ona čovjeka ne razumije; uistinu pak ne postoji ništa, ni patnja ni *samsara*, sve je tlapnja. On je dakle anticipirao »nauku o dvjema istinama« kod sredovječnih i kasnijih t. zv. nominalista u Evropi. Drugi filozof, Asanga u 4. st., očito je pod utjecajem jedne varijante sistema Vedanta u spekulativnoj gnozi brahmanizma i naučava transcendentni idealizam: realna je samo svijest i misao, a i ta je zapravo samo jedna, *bodhi* naime kao »jedina istina«; sve drugo je utvara, odnosno »praznina« (*žunjata*). Zato »spasenje« stoji u uništenju svake misli, u intelektualnoj samozataji, u prestajanju svake djelatnosti vlastite svijesti kao izvora svih pojava u svijetu. Ali, da se čovjek uzdigne do *bodhi*, treba napornih »zadubljanja« po istemu Joga, a to ga opet približuje i religioznoj struji. U tom je pogledu još zanimljiviji Šantideva u 7. st., čija djela predstavljaju čudnu smjesu spekulativnog nihilizma i praktične religioznosti. Konačno se u mladem b. jako ističe i s vremenom mjestimice tako reći sve drugo prevladava *magička struja*. Tu je oživjela ritualna gnoza brahmanizma, ali temeljito pogoršana novijim hinduističkim čarobnjaštvom, t. zv. tantrizmom uz kult »Bika« Šiva i njegove družice u mnogim varijacijama (Šakti, Durga, Kali i dr.), a povrh toga u Tibetu i u susjednim zemljama Himalaje oko g. 700 od Padmasambhava još podgrijana i proširena samim izvorom tantrizma t. j. šamanizmom ili spiritističkim čarobnjaštvom starih tajnih društava Indije, Tibeta, Irana i

TIBETSKI LAMA STARE SEKTE, osnovane u 8. st. od Padmasambhava, a službeno zabranjene u 14. st. (Ch. Bell, *The Religion of Tibet*)

susjednih zemalja (→ esoterijski kultovi) i prema Grünwedelu također utjecaj maniheizma. A za nepopravljiva protivurjeđa (→ Budha), koja se u b. neprestano opetuju, najznačajnije je to, da se pisci ovih *Tantra* (knjiga) pozivaju na Nagardžuna i Asanga, jer da i oni samo traže »sredstva« za postignuće »najvišeg znanja« o »ništa ili praznini«, ali to su »sredstva«, kojih opisivanje i papir teško podnosi: to su čarobnjački ispadi, koji se u svojoj brutalnosti i bljutavštini mogu mjeriti s djelatnošću tajnih društava na Novoj Gvineji i u zapadnoj Africi! Svakako je barem Padmasambhava i nehotice odao izvore svoje »mudrosti«, kad je napisao, da je svoje *Tantra* primio od »gorskih duhova«; ovi se naime u čitavom području oko Tihog oceana ističu kao »osnivači« ili »voditelji« ili »pokrovitelji« tajnih društava, šamanizma i sličnih esoterijskih kultova, a iza njih se krije personificirani Mjesec, koji je u mitologiji »gorski duh« *par excellence* i uz ostalo također »nebeski Bik« ritualne gnoze brahmanizma. Inače i tantrizam imade svoju plastiku, koja, pored sve vještine u prikazivanju, jedva zaslužuje ime umjetnine, jer tu je sve (osim lika Budhe i nekih njegovih »derivata«) dobilo izražaj perverzne i upravo demonske strahote.

Sadašnji budhizam, i južni i sjeverni, u biti se osniva na religioznoj struji mlađeg budhizma ili Mahajana: *Budha-bhakti*, likovi Budhe, razvijeni kult uz mnoge primjese tradicionalnih religija dotičnih zemalja u vjerovanju i obredima, uža veza između monaha i laika i štošta drugo jest zajedničko svima, kako se djelomice razabire već iz gornjih prigodnih navoda s obzirom na Mahajana. Ipak se daju ustanoviti i neke razlike između južnog i sjevernog b.: tako na pr. u izboru poglavitih upotrebljivanih tekstova (na jugu više iz Hinajana, na sjeveru više iz Mahajana), u građevinama (na jugu više *stupa*, na sjeveru više pagoda s kipovima), u životu monaha (prosjaćenje je ostalo samo na jugu), u odnosu prema društvenoj zajednici (na jugu je b. državna ili dinastička religija, što je na sjeveru samo u Tibetu i kod Mongola) i u magiji. Ova svakako više hara na sjeveru nego na jugu, a na sjeveru opet najviše u Tibetu, koji je (zajedno s Mongolijom) najglavniji pred-

stavnik magičke struje mlađeg b. ili tantrizma, premda je ovaj donekle suzbijen zabranom sekte t. zv. »crvenkapa« u 14. st., kad je u Tibetu provedena također hijerarhička organizacija (lamaizam) kao uopće prva u budhizmu. U sjevernom je b. magija još najmanje osilila u Japanu, gdje je naprotiv produbljanje nauke o *Amida* kao »našem utičistu« izazvalo izrazitu teističku religioznost, dok je u Kini njegov »predstavnik na zemlji« *Avalokitešvara* postao — božicom. Ali upravo zato, jer se b. u pojedinim zemljama pomiješao s domaćim religijama u različitoj stupnju; jer su ove religije već po sebi dale nejednake komponente; i jer se u tim krajevima razvila različita budhistička književna djelatnost; zato dakle treba još pobliže nešto reći o b. na Ceylonu (v.), u Siamu ili Thailandu (v.) s Birmom i Kambodžom (ove naime tri zemlje odaju približno jednaku sliku budhizma poradi najuže veze s državom i poradi položaja kralja kao »prvog bonca«, kao i poradi posebnog kulta »bijelog« slona u vezi s pričama o Budhi), u Japanu (v.), Kini (v.) i Tibetu (v.) s Mongolijom.

LIT.: M. Winternitz, *Geschichte der indischen Literatur*, 2. sv., Leipzig 1920; H. Oldenberg, *Buddha: sein Leben, seine Lehre und seine Gemeinde*, 8. i 9. izd., Stuttgart-Berlin 1921; K. E. Neumann, *Die Reden Gotamo Buddhas aus der mittleren Sammlung (Madhdhima Nikaja)*, 3 sv., 3. izd., München 1922; J. Dahlmann, *Indische Fahrten*, 2 sv., Freiburg i. B., 1. izd. 1908, 2. izd. 1927; P. Gury i W. A. Unkrig, *Der Buddhismus des Mahayana*, Anthropos, sv. XVI.—XVII. (1921/22); J. Dahlmann, *Die Thomas-Legende*, Freiburg i. B., 1912; R. Schmidt, *Der Eintritt in den Wandel der Erleuchtung (Santideva: Bodhicārjavastara)*, Paderborn 1923; A. Grünwedel, *Mythologie des Buddhismus in Tibet und in der Mongolei*, Leipzig (gdje je izdan i franc. prijevod) 1900; A. Grünwedel, *Die Teufel des Avesta und ihre Beziehungen zur Ikonographie des Buddhismus Zentral-Asiens*, Berlin 1924 (tu se mnogo raspravlja i o napisima na omotu mumije u zagrebačkom arheološkom muzeju); Alexandra David-Neel, *Heilige und Hexer: Glaube und Aberglaube im Lande des Lamaismus*, 2. izdanje, Leipzig 1932; A. Gahs, *Buddhizam*, Zagreb 1924. A. G.-s.

BUDICKI, Ferdo, * Zagreb 11. IV. 1871; izučio mehanički obrt u inozemstvu; u Beču sastavio svoj vlastiti bicikl i dao se na biciklistički sport. G. 1897 za osam mjeseci prevalio na biciklu 17.323 km proputovavši tako gotovo čitavu Evropu i sjevernu Afriku. B. je uveo prvi motor i automobil u Zagrebu i sudjelovao kod osnivanja Hrv. autokluba (1906). Bavio se i streljačkim sportom. S Mirkom Botheom letio balonom Turul od Zagreba do Vel. Gorice (1905) i do Baške na otoku Krku (1906). F. B.

BUDIMERIĆI. 1. Hrvatsko pleme, koje je imalo prostrane posjede na zemljištu između Zadra i Nina, gdje su s njima izmiješano držala velika imanja i plemena Kačići, Lapčani, Mogorovići i Virevići. Između B. uzimali su se svjedoci u parnicama plemenitih hrvatskih ljudi i zadarskih građana. Zovu ih u listinama Budimirići i Budimerići (de genere Budimerig); spominju se od 12. st.

LIT.: Dipl. zbor., II i XI., Zagreb 1904 i 1913; V. Klaić, *Hrvatska plemena od 12.—16. stoljeća*, Rad 130, Zagreb 1897.

2. Posjed na sastavu potoka Bojne, Glinice i Budimera, sjeverno od Vranograča i plemena Kreščića, kojima je jamčno i pripadao. Spominje se pod imenom Budimerić (Budemerić, Budomerić). U njemu je stajala župna crkva sv. Luke, zapisana u popisu župa iz 1501. Pripadala je gorskom arhidakonatu. Za prodiranja Turaka na to zemljište oko 1575 B. su raseljeni, a područje toga posjeda ostalo je u kasnijem određivanju granica, zajedno s Vranogračem, Peckom, Podzvizdom i Bojnom, u Bosni. Na njemu je u 18. st. nastalo selo Glinica, u kojemu postoje potok i najveći dio zemljišta pod nazivom Budimirići. Kraj toga potoka i sada se vide ruševine stare crkve sv. Luke.

LIT.: Starine, IV., Zagreb 1872; L. Thallóczy i S. Barabas, *Cod. dipl. comitum de Blagay*, Budimpešta 1927; M. Karanović, *Pounje u Bosanskoj Krajini*, Naselja i poreklo stanovništva, knj. XI., Beograd 1925.

3. Zupsko utvrđeno središte Ličke župe, prije nego je kralj Bela podigao 1263 jaku tvrđavu u Počitelju i odredio, da taj bude lički župski grad; tada je ličkom županu Petru Tolimiroviću iz plemena Mogorovića dao neke zemlje župskog grada u zamjenu za njegov posjed Počitelj. B. su ležali, kako se vidi iz listine o toj zamjeni, sjeverozapadno od Grebenara, dakle na zemljištu današnje Široke Kule.

Kako su B. rano izgubili značaj župskog središta, nije se u njima ni razvilo veće podgrađe, nego su tu ostale samo plemićke porodice, koje su u plemstvo bile podignute iz ratničke jobagionske postrojbe. Tvrđava je u B-ima dalje postojala. Ona se u kasnijim stoljećima zvala Široki Turanj, pa je u tom obliku zapisana u popisu utvrda, koje su Turci u Lici 1577 obnovili. Pod Turcima promijenjeno je to ime u Široka Kula, koje i danas postoji. Nema sumnje,

da je u B-ima postojala i crkva sa župom. Vjerojatno je, da je to bila ona crkva sv. Marije, kod koje se okupljao rotni stol ličkih plemića, kada su raspravljali o stvarima svih ličkih plemena. Koliko se vidi iz zapisanih parnica, vođenih pred ličkim rotnim stolovima, pitanja, koja su se odnosila samo na plemena Mogorovića u Lici, rješavala su se u rotnom stolu kod sv. Jure na Skurini kod Medka. Spomenuta crkva sv. Marije stajala je u selu Crnoj Vasi. To je selo ležalo dakle pod tvrđavom budimeričkom. Inače ime te tvrđave upućuje na pleme B-â, koje je s drugim znatnim hrvatskim plemenima držalo velike posjede u Lučkoj župi. Od tih je plemena veći dio imao prostrane zemlje i u Ličkoj župi, pa to možemo povjerovati i za Budimeriče. Prema tome moglo bi se zaključiti, da je pleme dalo i ime tome starom župskom gradu Ličke župe.

LIT.: Dipl. zbor., II., V. i XI., Zagreb 1904, 1907 i 1913; Đ. Surmin, Hrv. spomenici, I., Zagreb 1898; Lički Grudobran, Zagreb 1940. S. P-č.

BUDIMIR, hrvatsko ime, koje dolazi već na kamenom i pisanom spomeniku 9. st. Tako se javlja na teguriju tro-

(Foto V. Živić)

ODLOMCI TEGURIJA IZ ZADUŽBINE
KNEZA BUDIMIRA
Knin, Muzej hrvatskih starina

Budimir naziva legendarnog našeg vladara u latinskoj redakciji ljetopisac pop Dukljanin, a spominje ga i Jakob Lukari, dubrovački pisac 16. st. Kao sveca, t. j. kao prvopomazanog hrv. kralja, spominju Budimira povjesnici Vitezović-Ritter, Bedeković, Kačić i Ratkay. Posljednji je svoju banologiju ukrao imaginarnom slikom Budimira.

LIT.: Starohrvatska prosvjeta, VI., sv. 1. i 2., 1901; Rački, Documenta, VII., Kukuljević, Rad HA, 58. V. Z.

BUDIMIR, Milan, * Varcar Vakuf 3. XI. 1891, profesor klasične filologije na sveučilištu u Beogradu. Gimnaziju je svršio u Sarajevu, a sveučilište u Beču. Bavi se proučavanjem ostataka indoevropskih dijalekata u pretklasičnom Sredozemlju. S P. Skokom pokrenuo je časopis Revue internationale des études balkaniques. Suradnik je HE.

BIBL.: Carmen arvale, Pos. izd. SKA 61, 1926; Hrvat, Šišićev zbornik, 1929; Taurunum-Zemun, Glasnik ist. dr. IV., N. Sad 1931; Iz klasične i savremene alogotije, Spomenik SKA, 2. r. 59, 1933; De iis qui Snaci nominantur, JIC II., 1936; Bugarski, bugariti i bugarštica, Prilozi proučavanju nar. poezije, II., 1935; Vorgriechischer Ursprung der homerischen Haupthelden, Rev. int. des études balc., II., 1936; Pelastisches, isto, III., 1937; Snaci «Coloni regionis montuosae», JIC, V., 1939; O Ilijadi i njenom pesniku, Mala bibl. 10., Beograd 1940.

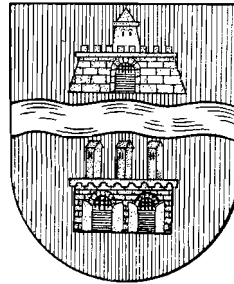
BUDIMPEŠTA, glavni grad Mađarske na srednjem toku Dunava. Kao što pokazuje i samo ime, B. se razvila iz dvije jezgre; na brežuljkastoj desnoj strani Dunava povijesni je Budim, za koji se često čuje i njemački naziv Ofen. Na ravnom zemljištu uz lijevu obalu proširila se u obliku lepeze novija Pešta (ime dolazi od staroslav. pešt »peć«).

Malo je gradova, kod kojih su se u tolikoj mjeri udružile odlike mjesnog položaja, prometna važnost i politička uloga. Neovisno je od ovoga veliko bogatstvo mineralnim vrelima. Svaka od ovih odlika bila bi dovoljna, da omoguću opstanak važnog i naprednog grada, a sve zajedno osigurale su brz napredak i veliku važnost B-e. Treba napomenuti, da je u susjednim brdima bilo u obilju dobrog građevnog kamena (vapnenaca i granita), a u neposrednoj okolini prapora za izradbu opeka.

Pošto Dunav kod Váca naglo skrene prema J, prati ga s desne strane strma obala, zasječena u budimskom gorju, a s lijeve širok pojas brežuljkastog zemljišta. Posljednji izdanci budimskog gorja, koji u obliku poluotoka dopiru do

samoga Dunava, bili su upravo određeni za izgradnju važne utvrde. Tu je bio keltski Aking, rimski Aquincum, a mađarski je Budim uza sve to, što je više puta stradao, uporno obnavljan.

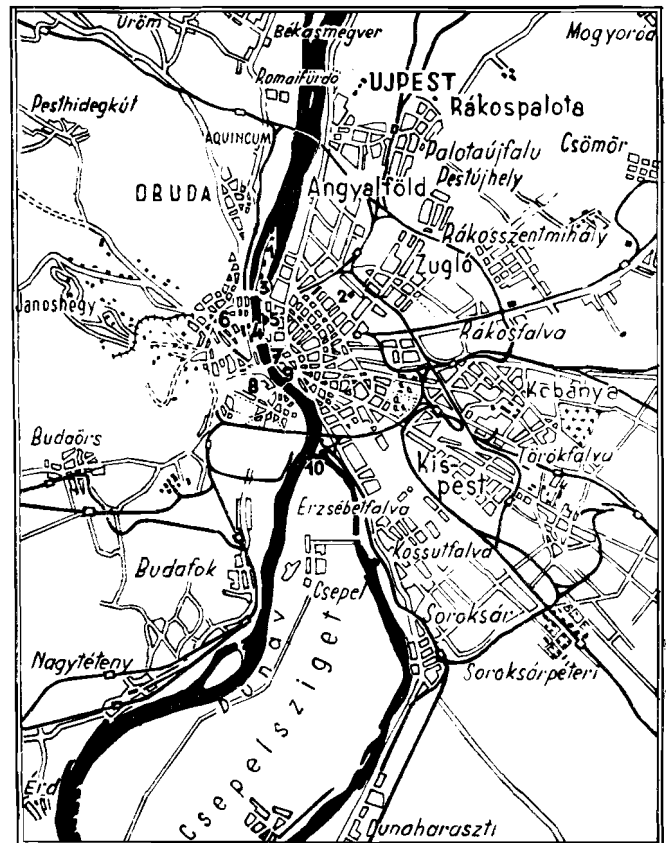
Prometne su odlike položaja imale još veći i trajniji značaj. Ovdje je prijelaz preko Dunava, koji je širok samo 300 m, veoma lak, dok je dalje na sjeveru otežan širokim pojasom brdovitog i brežuljkastog zemljišta, a na J prostranim močvarama, koje prate rijeku. Dunav je jedina evropska rijeka pravca Z—J, koja je poslije uređenja plovidbe od gradova južne Njemačke do ušća postala prometna arterija prvog reda. Njen je značaj porastao izgradnjom željezničkih pruga, koje idu u istom pravcu. U B-i se s Dunavom ukrštava jedan od najvažnijih transevropskih putova, koji vodi od Jadranskog mora duž Blatnog jezera, gornje Tise i dalje preko karpatskih sedala u sjevernu

GRB BUDIMPESTE

i istočnu Evropu. Mađarska je željeznička politika izgradnjom velikog broja sporednih pruga još više pojačala značaj ove raskrsnice. Ovim je B. postala najvažnije prometno čvorište u srednjoj Evropi, iako je zbog političkih promjena poslije prvog svjetskog rata njezin značaj bio znatno pao.

Nagli napredak B-e treba prije svega zahvaliti političkim prilikama, koje su postale osobito povoljne poslije austro-mađarske nagodbe 1867; doseljivanje i prirast bili su naročito veliki (100%) od 1890 do 1910. Još 1799 B. ima samo 54.100 stan., 1841 g. 107.240 stan., 1869 još samo 280.349, već 1900 broj je porastao na 733.358 stan., a 1910 B. ima 880.361 stan. Poletom mladog patriotizma, sredstvima bogatih krajeva, a po ukusu i zahtjevima razmaženog plemstva, B. se brzo razvijala i uljepšavala postajući moćno političko, prometno, gospodarsko, a donekle i duhovno središte nesamo mađarskog naroda, već i mnogo prostranih krajeva, koji su bili pod ugarskim gospodstvom i utjecajem.

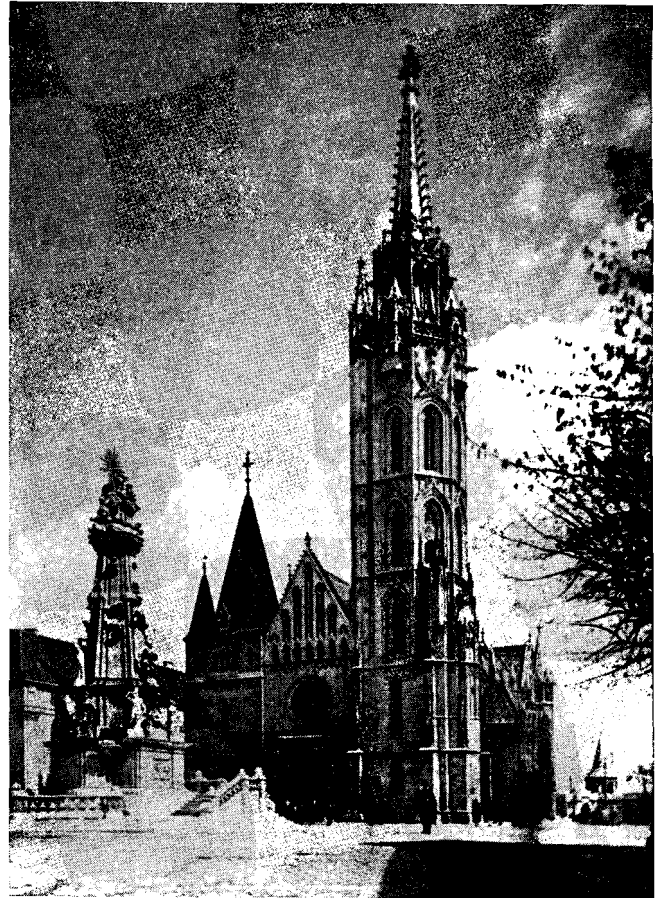
POLOZAJNI NACRT BUDIMPESTE I OKOLICE

B. je mlad grad, u njoj ne postoji razlika između starih i novih dijelova, što je bitna oznaka velikih evropskih središta. Pred nama je potpuno nov grad bez povijesnih spomenika, koji podsjeća na američke gradove. Izgradnja B-e po nacrtu počela je 1873; te su godine posebnim zakonom ujedinjeni Budim, Ó-Buda (stari Budim) i Pešta u jedan grad i određene granice njegova teritorija, koje su se uglavnom održale do danas. U četiri iduća decenija sagrađena su četiri monumentalna kolna i dva željeznička mosta preko Dunava; oni su omogućili pravilnu izgradnju B-e na vrlo širokoj osnovi. U novom gradu bit će vješto iskorišćeni romantični položaj Budima i mogućnosti širenja Pešte. Razvoj grada na obje strane učinio je dunavske obale središtem gradskog života. Velike štete od poplave 1832 uzrok su, da je izgradnjom prostranih obala i veličanstvenih zgrada B. postala najljepši grad na Dunavu, »kraljica Dunava«. Pravo je uživanje gledati B. s Dunava. Na dolomitskom grebenu (235 m), koji se nadvisuje nad obalom Dunava, kip je sv. Gelerta (Gellérthegy), koji je oдавде bio bačen u rijeku. Na budimskoj obali raskošne su zgrade toplica, a naročito je lijepa velika zgrada politehničke. Tu je u blizini stara tvrđava i raskošno sagrađena »ribarska utvrda«. Nešto sjevernije na prostranoj terasi ističe se velik i raskošni kraljevski dvor u novobaroknom slogu, ali sve ovo nadvisuje Nagy Svabhegy (529 m), do koga vodi žičana željeznica. Sa svake od ovih točaka veličanstven je pogled na cijelu B., Dunav i nepregledne ravnice. Raskošne četvrti vila rasute su po šumovitoj i valovitoj okolici budimskog gorja.

Život moderne B. odvija se na lijevoj obali u prostranoj Pešti. Jezgra je Pešte na nekadašnjem splavarskom naselju, izgrađenom na otočiću. Kanal, koji je odvajao otok, kasnije je zasut, i na njemu se danas nalaze prostrane ulice (Vámház-, Károly-, Muzeum-körut i druge). Pešta gleda na Dunav s nizom raskošnih zgrada, među kojima se ističe velika palača parlamenta u novogotičkom slogu, građena od 1883 do 1903. Ta zgrada zahvaća 31.550 m², kupola je visoka 96, a dvije kule 78 m. Među velikim brojem drugih javnih zgrada, raskošnih svratišta i kavana ističe se velika palača akademije nauka. Iza ovoga prvog prospekta nižu se raskošne ulice središta Pešte s glavnim zgradama upravnih i kulturnih ustanova, među kojima su najznačajnije: kraljevska opera, cijeli niz lijepih zgrada na Trgu slobode, monumentalne zgrade muzeja, većinom u klasičnom slogu, palača pravde, sveučilište i dr. Ulicama, koje zrakasto vode od Dunava, naglo se gubi velegradski karakter, postepeno prevladavaju jednokatne kuće; veliki su prostori još neizgrađeni i na njima bugarski vrtlari goje povrće — iz raskošne dunavske metropole brzo prelazimo u panonsko selo, koje se gubi u nepreglednoj »pusti«. U tim prelaznim dijelovima ističu se važne vojničke i prometne ustanove i velike obrtničke postrojbe. Tu je Ludoviceum, vojna akademija s prostranim šetalištem, zatim veliki robni kolodvor i radionice. Velike površine zauzimaju dva perivoja: gradski (Városliget) i narodni (Népliget). Gradski perivoj raskošno je uređen; uz dvorce, koji su građeni po uzoru najljepših mađarskih dvoraca, tu su lijepe zgrade muzeja, paviljona i kupališta, a jedan dio perivoja odvojen je za zvjerinjak.

Iako su s upravnoga gledišta samostalno uređeni Ujpest (Nova Pešta) na S sa 74.674 stan., Rákospolata na SI sa 47.000 stan., Kispest (Mala Pešta) sa 75.671, Pestszenterzsébet sa 84.653 i Pestszentlőrinc sa 42.730 stan. na II, Csepel na J sa 28.914 stan. i druga manja predgrađa, svi oni zajedno s B. čine jedan grad od 1.556.288 stan., dok sama upravna općina B-e ima 1.202.636 stan. (1938).

Osnivači i graditelji B. znali su dobro ocijeniti prednosti Dunava. Na njegovim je obalama jezgra grada; tu su izgrađeni najljepši dijelovi, a na rijeci se nalazi i središte ljetne zabave i odmora. Raskošno uređeni otok Sv. Margarete sa svojim perivojima, kavanama, kupalištima i otvorenim basenima jedna je od najprivlačnijih točaka u B. I pri rad iskorišćuje prednosti velikoga riječnog puta. Na Ó-Budi su velika poduzeća za gradnju i popravak brodova i drugi veleobrtni. Broj tvornica, koje se protežu uz Dunav prema jugu, mnogo je veći. Pokraj velikih skladišta žita i brojnih mlinova ističu se skladišta i uređaji za preradu petroleja na otoku Csepelu. Na sjevernom kraju otoka Csepela izgrađuje se novo veliko pristanište, koje će biti jedna od najmodernijih evropskih riječnih luka, u kojoj su pred-

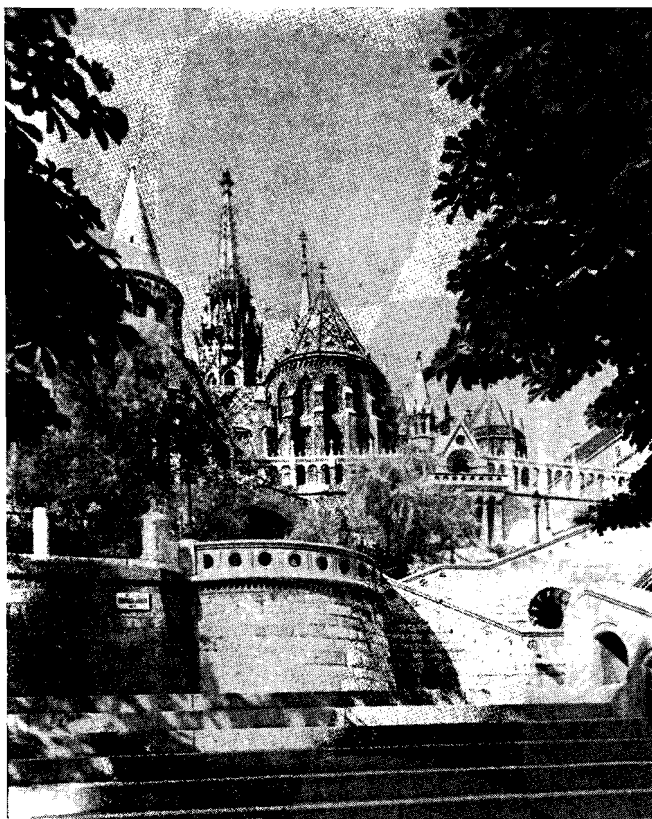
(Magyar Film Iroda R. T.)
BUDIMPEŠTA, Krunidbena crkva

viđeni i slobodni bescarinski dijelovi. S ovim pristaništem dobit će ova veleobrtnička četvrt još veći polet.

Malo je onih, koji vode dovoljno računa o bogatstvu mineralnih vrela, po kojima B. spada među najveća kupališna mjesta u svijetu. Čitav je niz vrela uz desnu obalu Dunava od Ó-Bude do podnožja brda Sv. Gelerta. Među brojnim vrelima, koja se nalaze dalje prema JZ, daleko su poznata Hunyadi i Ferencz József. Voda iz tih vrela, bogata gorkim solima, prodaje se u bocama daleko po svijetu. I na samom otoku Sv. Margarete nalazimo jako mineralno vrelo, a ima ih i u Pešti. Budimpeštanske toplice iskorišćavali su već Rimljani, a uređaji iz turskog vremena i danas su djelomično u upotrebi. Kao i druge odlike, tako je i ovo bogatstvo došlo do izražaja tek u najnovijoj prošlosti, kad su izgrađene raskošne kupališne zgrade. Svojom raznovrsnom ljekovitosti i prvorazrednim uređenjem privlače budimpeštanske toplice velik broj posjetilaca i važan su izvor gradskog bogatstva.

Malo je naroda, koji su s tolikim zanosom izgrađivali svoju prijestolnicu i dopuštali, da se u njoj u tolikoj mjeri centralizira politička vlast kao i gospodarski i kulturni život. Ovakvo raspoloženje vjerojatno je posljedica izuzetno povoljnog položaja Mađžara u posljednjim desetljećima Austro-Ugarske, kad je B. bila središte veoma bogatih i prostranih krajeva. Mjesto druge austrougarske prijestolnice postaje B. poslije prvog svjetskog rata glavni grad samostalne, ali malene Mađžarske. Blistavi velegrad nije odgovarao novim prilikama, on je bio trag sretnije prošlosti — velika glava za malen organizam. Ali je B., zahvaljujući velikim prednostima svog položaja i neobičnoj ljubavi Mađžara prema svojoj prijestolnici, prošla i tu krizu bez velike štete i zastoja u razvoju.

Gospodarski život Mađžarske tijesno je povezan s B-om. Tu je okupljen najveći broj veleobrtnih poduzeća, jer im u B-i stoji na raspolaganju izvrsne prometne veze za dovoz sirovina i odvoz prerađevina. Naročito je razvijena preradba poljodjelskih i stočarskih proizvoda (mlinarstvo, preradba kože i mesa i sl.), kojima je zemlja bogata. Razvijen je i veleobrtni (metalurgijski, preradba drveta, tka-

(Magyar Film Iroda R. T.)

BUDIMPEŠTA, Ribarska utvrda i dvorac

laštvo i dr.), koji je bez poteškoća dobivao sirovine iz susjednih nemadžarskih krajeva, dok su potpadali pod B-u. Poslije su ovi veleobrtni bili u teškom položaju, jer su političkim granicama bili odvojeni od sirovina. Od ovih tvornica naročito su poznate one, koje izrađuju elektrotehnički i željeznički materijal (Ganz).

Trgovački značaj B-e je još veći; tu su velika skladišta za prodaju mađarskog žita i stočnih proizvoda. Na budimpeštanskom tržištu podmiruju se uglavnom i mađarske potrebe stranih proizvoda, bilo da su uvezeni kao gotova roba ili prerađeni u samom gradu. Tako nam postaje razumljivo, da je B. postala i isključivo mađarsko novčarsko središte. B. je i žarište mađarskoga kulturnog života, iako je crkveno središte još uvijek u povijesnom Ostrogonu. U B. ističu Mađari svoje kulturne tečevine i preko nje nastoje doći do tuđih. Državno sveučilište i poznata politehnika najviše su mađarske škole. Mađari su osobito ponosni na svoju muzičku akademiju, koju je osnovao čuveni skladatelj Liszt. Naročita se pažnja poklanja brojnim kazalištima, od kojih su najvažnija kraljevska opera i narodno kazalište. Brojni muzeji, knjižnice i galerije slika ističu se velikim bogatstvom i vrijednim primjercima, koji su redovno poklonjeni od predstavnika bogatoga mađarskoga plemstva. Svakoj ustanovi dan je i raskošan vanjski okvir, a bujni narodni temperamenat ne štedi ni riječi ni sredstava pri isticanju njihova značaja. B. teži, da iskoristi tešku sudbinu Beča, na teret koga je uglavnom i napredovala, i da postane metropola srednje i napose jugoistočne Evrope, što joj i uz neke manje uspjehe teško ide za rukom. Jezična odvojenost velika je zapreka većem međunarodnom značaju B.

U B-i su Mađarai pokazali veliku sposobnost u asimiliranju pripadnika drugih naroda. Do polovice 19. st. Nijemci tvore većinu i imaju gospodarski život u svojim rukama. Još 1850 Mađari su samo trećina gradskoga stanovništva, a 1880 već su u većini, iako se još uvijek njemački upotrebljava kao poslovni i društveni jezik. Danas je B. potpuno mađarski grad i može poslužiti kao primjer čistog narodnog grada. Pri ovom procesu mađarizacije nisu se izgubili samo Nijemci, već i veliki broj slavenskih naroda, naročito Slovaka, koji B-i daju najveći broj radništva

LIT.: E. Cholnoky, *The geographical position of Budapest*, Bulletin de la Société hongroise de Géographie, Édition internationale, Budimpešta 1923; J. Somogy, *Le port commercial et industriel de Budapest*, Bulletin de la Société hongroise de Géographie, Édition internationale, Budimpešta 1929. J. R-č.

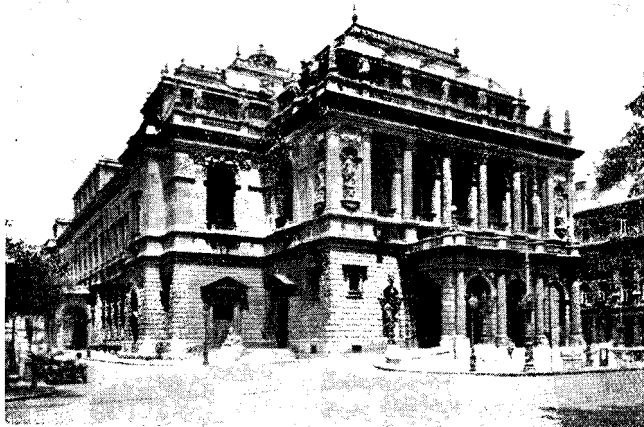
Povijest. Na mjestu starog Budima (Ó-Buda) stajalo je rimsko naselje Aquincum (Acincum), osnovano od Kelta, koje Hadrijan podiže na municipij. Rimski su ostatci amfiteatar, Mitrin hram, kupališta, vodovodi i novci počevši od Vitelija. Po priči tu je imao stolicu Atila, i po njegovu bratu Budi dobio je grad ime Buda, pored kojega stare latinske isprave zovu grad i civitas Athile regis, a njemačke Etzilburg. Pouzdano je, da je kralj sv. Stjepan u Budimu 1015 osnovao Bijelu crkvu Svete Marije, a 1022 crkvu i prepoštiju sv. Petra i Pavla, koja se zove uvijek Ecclesia Budensis. Od Arpadovića boravili su u gradu dulje vrijeme Ladislav I., Gejza II. i Bela IV. (do najezde Tatara, 1241/2, koji su spalili Budim i Peštu) i Andrija III. (pokopan u budimskoj crkvi sv. Ivana Evanđeliste). Karlo I. kovao je u Budimu prvi zlatni novac ugarski. Kraljevski dvor na brdu u Budimu sagradio je Ludovik I., koji je ovdje često boravio, a tako i njegov zet Zigmund, koji je dao francuskim graditeljima da obnove kraljevski dvor. U Budimu je bio 1298 prvi veliki sabor, na kojem je malo plemstvo nadjačalo gospodu. No od Ladislava Kumana do mohačkog razboja obično su se sabori držali na peštanskoj strani, na polju Rakošu, od kojega se i sabor sam prozvao rakoš (hrv. rakuš). Pešta i Budim bili su u broju osam taveričkih gradova, koji su svi zajedno imali jedan glas na saboru od 1402 ili 1405.

Peštu su osnovali Slaveni, o čemu svjedoči ime Pešt (peć), koje je poteklo od mnogih vapnenih peći. Ofen, njemačko ime za Budim, prijevod je slavenskoga Pešt. Od Žigmundovih vremena, kad se grad počeo širiti, prozvaše dio na mjestu rimskog Akvinka Starim Budimom (Ó-Buda), a sadašnji Budim Novim Budimom (Uj Buda). Grad se podigao i postigao velik sjaj za kralja Matijaša, ljubitelja umjetnosti, koji je ovdje izgradio divnu palaču s knjižnicom, za koju su radili brojni učenjaci i slikari, i 1480 osnovao sveučilište, koje je bilo kratka vijeka, kao i ono, koje je 1389 osnovao kralj Žigmund. Za nasljednika Matijaševa Vladislava i sina mu Ludovika II. nazadovali su i sveučilište i knjižnica, kojoj je 1490—1516 bio predstojnik Feliks Petančić (Petantius) Dubrovčanin (v.); on je imao nadzor nad desecima prepisivača starih rukopisa u Budimu i Firenci. Matijaš, sam humanistički obrazovan, okružio se obrazovanim ljudima, među kojima su bili ostrogonski biskup, kancelar i diplomat Ivan Vitez iz Sredne (1405—72), biskup pečujski, pjesnik Ivan od Česmice (1434—72), obojica Hrvati iz Slavonije, koji su Matijaša potakli, da osnuje sveučilište u Požunu 1467, češki humanist Jan z Rabštejna (umro na dvoru Matijaševu 1473), Antonije Bonfini iz Ascola, pisac ugarske povijesti, Galeotto Marzio, odgojitelj Ivaniša Korvina, koji je opjevao djela Matijaševa, bibliotekar Ugoletti i kipar Ivan Trogrinin. Umjetnici i graditelji iz Italije gradili su i ukrasili po novom ukusu anžuvinske kraljevske dvorove na Višegradu i u Budimu. Prvu tiskaru osnova u Budimu njemački

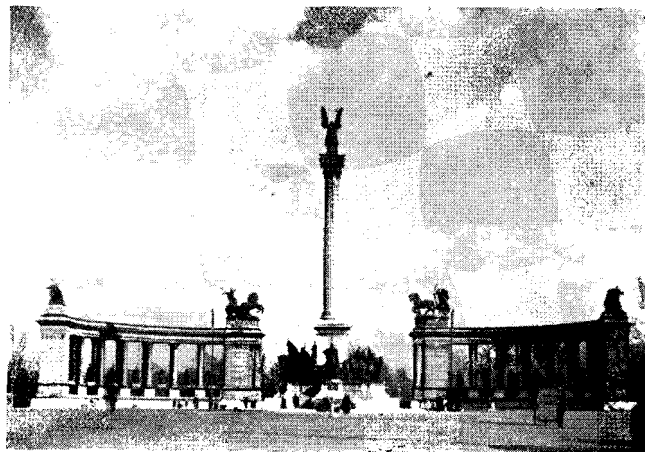
(Magyar Film Iroda R. T.)

BUDIMPEŠTA, Tursko kupalište

(Magyar Film Iroda R. T.)

BUDIMPEŠTA, Kraljevska opera

(Magyar Film Iroda R. T.)

BUDIMPEŠTA, Spomenik junacima

tiskar Andrija Hess, koji je na poziv Ladislava Gereba, budimskoga prepošta i vicecancellara, došao iz Italije. Prvo tiskano djelo bilo je *Chronica Budensis* (1473). Poslije mohačkog razboja pobjegla je iz Budima u Požun kraljica Marija i mnogo bogatijih građana, a u grad je ušao bez borbe car Sulejman 10. IX. 1526. Tada je grad izgorio i došao u vlast kralja Ivana (Zapoljskoga), kojemu ga nakoroko ote Ferdinandova vojska. Na turskom pohodu pod Beč 1529 zauze grad Sulejman nakon kratke podsade drugi put (8. IX.), a mlade stanovnike budimske odvedoše Turci u roblje. Kada car ode 14. IX. u lov, janjičarski sejmnebaša po zapovijedi carevoj posadi Ivana Zapoljskoga na prijesto i okruni ga. Otada je držao kralj Ivan Budim s posadom Madžara, Srba i Turaka, od kojih su stanovnici trpjeli mnogo nasilja. Pošto je po smrti kralja Ivana udovica njegova bila spremna nagoditi se s Ferdinandom, uze 1541 Sulejman Budim treći put i postavi u njega svoga namjesnika Mehmed-pašu Jahipašića, ratobornoga sandžak-bega smederevskoga i beogradskoga (umro 1541). Budimski paša imao je naslov begler-bega i vezira, podložni su mu bili sandžaci ugarski, slavonski, beogradski i bosanski.

Osvajač Sulejman pokazao je veliku državničku vještinu, kad je novoj ugarskoj krajini i gradu Budimu dao za zaštitnika pred Bogom Đul Babu, derviša beктаšiju, koji je poginuo u Budimu 1541, i Gerz Eljasa (Aliju Đerzeleza u bosanskoj epskoj predaji), koji je kao sužanj u Budimu poginuo negdje poslije 1490/1. Zbog sličnosti imena predaja turska poistovjetila je Szent Gellérthegy (Brdo sv. Gerharda [Gellérta], biskupa čanadskoga, koji je na tom mjestu poginuo mučeničkom smrću od poganskih Ugra 24. IX. 1046) s mjestom smrti i ukopa Gerz Eljasa, turskoga junaka, rodom iz kasabe Janje u sj.-ist. Bosni. Na tom visokom brdu dao je graditi Sulejman utvrdu, turbe junakovo i tekiju za dervise beктаšije, koji su njegovali štovanje gazije i šehita (mučenika) Gerz Eljasa. Isto su tako bili sagrađeni tekija i turbe nad grobom Đul Babe, koji su do svjetskoga rata pohađali hadžije čak iz Indije i koji Bošnjaci muslimani i danas čuvaju u pobožnoj uspomeni. Najmlađa legenda, koja se do 19. st. sačuvala među budimskim Hrvatima i Srbima, kaže, da je s brda Gerzeleza u Budimu Bošnjak Gerzelez Alija skočio u Dunav za carevo zdravlje, kad su Turci uzeli Budim. Mehmed-pašu naslijedi sin mu Arslan, dotada požeški sandžak, junak, pjesnik turski i pijanica (udavljen 1566). Pod turskom vlašću Budim je bio opustošen, a spomenici odvezeni u Carigrad, kamo je dospio i jedan dio budimske Korvine. Za 145 godina turskoga gospodstva u Budimu držali su često posadu bosanski spahije. Grad Budim spominje se u vrlo mnogim hrvatskim narodnim pjesmama, kako kršćanskim tako muslimanskim. Za Bečkoga rata oslobodio je Budim-Peštu 1686 Karlo, vojvoda Lotrinški, vrhovni zapovjednik carske vojske. Po odlasku Turaka ostali su stanovnici Srbi i Madžari, a nanovo su se naselili brojni Nijemci obrtnici, no do 19. st. Madžari su bili u manjini. Rákóczyjevi ustanci i strašna kuga uništiše grad tako, da je 1710 imao samo 300 duša. G. 1715 počeo se pod Karlom III. obnavljati grad u Budimu; gradnja je bila dovršena za Marije Terezije. G.

1769 bio je među Budimom i Peštom postavljen kolni most na tumbasima (pontanima), a 1771 Josip II. prenio je sveučilište iz Trnave u Budim i odatle 1783 u Peštu. Najviše oblasti, koje su pobjegle pred Turcima u Požun (kr. namjesništvo i dvorska komora), povratile se u Budim.

Postepenim usredotočenjem zemaljskih ureda u Budimu počne grad opet napredovati, i tako se nanovo razvila Pešta. G. 1716—28 sagrađena je glavna gradska vijećnica, a mnoge su crkve opet bile povraćene katoličkomu bogoslužju i obnovljene, i tako je gradska župna crkva, najstarija u Pešti, s gotičkim korom od oko 1500, dobila barokno pročelje 1726, a iznutra je obnovljena 1890; Matijaševa crkva ili Velika Gospa na tvrđavnom brijegu, sa zvonikom od 80 m, koju je počeo graditi Bela IV. u romaničkom slogu, a dovršio u gotičkom Matijaš; posadna gotička crkva iz 13. st. U početku prošloga stoljeća stekao je trajne zasluge za procvat Budima i Pešte palatin nadvojvoda Josip. G. 1810 izgorio je velik dio Budima, a 1831 harala je u oba grada kolera. G. 1838 opustošila Peštu strašna poplava, koja je porušila 2280 kuća, a 827 teško oštetila. Posljednja velika nedaća bila je revolucija 1848—49, kad je izgorio kraljevski dvor u Budimu. No grad se stalno i brzo razvijao. Parna plovidba po Dunavu, uvedena 1830, proširi se 1836 do Carigrada, iste godine poče se graditi narodno kazalište, a 1837 udariše temelj narodnom muzeju. G. 1842—79 sagrađiše preko Dunava čuveni most na lancima. Od 14. III. 1848 bio je grad središte ustavnoga, kasnije revolucionarnog pokreta. G. 1848 (5. VII.) otvorio palatin nadvojvoda Stjepan ondje sabor, ali na jesen odstupi. Tada u gradu nastadoše krvave borbe. Kad se s jedne strane približavao gradu Windischgraetz, a s druge Jelačić, završi sabor 31. XII. zasjedanje i prijeđe u Debrecin. Po osvojenju Komorana udari madžarska vojska na grad, u kojemu je ostao samo general Hentzi sa 4000 vojnika, i baci se svom silom na tvrđavu budimsku te je osvoji 21. V. 1849. Pri tom je pao Hentzi i hrvatski krajišnici, koji su do posljednjega branili grad. Kad su Madžari s pomoću ruskom bili potučeni, prijeđe 13. VII. 1849 Budimpešta opet u vlast carske vojske. Poslije nagodbe austro-ugarske 1867 i hrvatsko-ugarske 1868 nastalo je za Budimpeštu doba neobičnog razvoja. G. 1875 bila je porušena tvrđava i grad se proširio u novim, povoljnijim prilikama. G. 1896 bila je državna izložba o tisućoj godišnjici Ugarske, na kojoj je morala sudjelovati i kraljevina Hrvatska i Slavonija sa svojim posebnim paviljonima. Grad Budimpešta osobito se podigao prometnom politikom ministra Barossa, jer je postao središte prometne mreže, koja se ovdje sastaje sa svih strana. Uslijed sovjetske diktature Bele Kuna bila je B. od 4. kolovoza 1919 do 13. studenoga zaplijednuta od rumunjskih četa. A. Š-k.

BUDINA, Samuel → Budna Samuel.

BUDINEO → Budinić.

BÜDINGER, Max, * Kassel 1. IV. 1828, † Beč 22. I. 1902, njemački historičar; izašao je na glas svojim djelom *Österreichische Geschichte bis zum Ausgange des 13. Jahrh.* (1858). Zauzeo je stav protiv autentičnosti Kraljodvorskog rukopisa (1859).

BUDINI (*Bouδίνοι*), veliko pleme na sjever od skitske zemlje. Herodot (IV, 21), kaže: »Preko rijeke Tanaisa (danas Don) nije više skitska zemlja, nego prvi dio pripada Sauromatima... više njih u drugom dijelu nastavaju Budini u zemlji, koja je sva zarasla kojekakvim drvećem«, a dalje (IV, 108) veli: »Budini, koji su velik i brojnan narod, imaju svi veoma plave oči i crvenu kožu. U njihovoj je zemlji drven grad, koji se zove Gelon«. — Kada je perzijski kralj Darije navalio na skitsku zemlju, borili su se protiv njega na strani Skita i Budini i Neuri (*Νευροί*), kojima se »jedan ljudski rod prije Darijeve vojne desilo, te su morali ostaviti zemlju svoju..., dok se nisu preselili k Budinima« (Her. IV, 105).

Safarik (*Slavische Altertümer*, I.) drži Budine Slavenima. Bandtke (*Polnische Geschichte*, Krakov) izvodi njihovo ime od slavenske riječi *voda*. Halling (*De flava gente Budinorum*, Berlin) smatrao ih je Germanima i Gotima. Zeus (*Die Deutschen*) ih je dovodio u srodstvo sa sarmatskim Alanima, dok ih je Tomaschek u raspravi *Über den skythischen Karawanenweg nach Innerasien* (Sitz.-Ber. bečke akademije CXVII.) izjednačivao s permskim Fincima.

LIT.: PWR III.. Stuttgart.

Z. D.

BUDINIĆ (Budineo), 1. Šimun, * Zadar oko 1530, † Zadar 13. XII. 1600, gradski i nadbiskupski kancelir (bilježnik), svećenik i hrvatski književnik. U spisima zadarske općine njegovo se ime počinje javljati mjeseca listopada 1556 i tada je već bio općinski zaprisegnuti bilježnik (juratus notarius) i klerik (clericus Jadertinus); dvije godine kasnije po naslovu on je i »plebanus seu rector« crkve sv. Silvestra izvan gradskih zidova. Ipak je prvu misu čitao tek početkom 1560, a već 29. VI. 1560 postaje naslovnim kanonikom, ali je za redovnog kanonika zadarskoga kaptola ustoličen 17. IX. 1565. Time se objašnjava, što je u pratnji svoga nadbiskupa na tridentinskom koncilu već 1563 i on nosio naslov kanonika. U aktivnoj bilježničkoj službi proboravio je bez prekida od 1556—80 i onda nanovo 1595—99. U 80-tim godinama 16. st. više godina živio je u Rimu; tamo u zapisnicima svetojeronimskoga zbora nosi čast hrvatskog ispovjednika, a inače se po djelima, koja je upravo tih godina izdavao, tada uglavnom bavio književnim poslovima.

Kao svećenik B. je bio i »latinaš«, ali više od toga u isti čas i »glagoljaš«. Već od samih početaka svoga udjela u hrvatskoj književnosti rodni grad B-ev predstavljao je u toj književnosti središte, gdje su se više nego u ikojem gradu na obalama Jadrana postojano sukobljivale krajnosti; Zadar je kao hrvatski grad bio izrazito glagoljaški, dok je u drugoj krajnosti on prvi od dalmatinskih gradova postao mletačko-talijanski. U obje krajnosti to je bivalo i sa svim posljedicama: od zadarskih književnika odhivali su se zamamljivosti bogatstva talijanskoga jezika samo oni književnici, koji su svoj svagdanji hrvatski govor očišćavali od romanske »pošpurenosti« postojanim čitanjem svetojeronimskih ili upravo glagoljaških knjiga, kako je već 1536 ispred »Planina« Petar Zoranić to kazao riječima: »jer jazik, kim općimo, pošpuren jest, i da bi me tumačenje blaženoga Hieronima ne vižbalo, s prirokom bih pisal«. U potpunosti to je vrijedilo i za B-a.

Kao hrvatski književnik on je sasvim pristao uz ofenzivnu katoličku obnovu, koja je baš u hrvatskoj glagoljskoj književnosti nalazila sredstava za osvajanje, čak i od Turaka, slavenskoga istoka, koji su u 16. st. najbolje poznavali hrvatsko-ilirički misionari. Služeći ciljevima katoličke obnove čakavac B. piše svoje knjige arhaiziranim hrvatskim jezikom, kojemu je i on kao i mladi mu suvremenik Splitsanin Matej Alberti (1555—1624) čuvao njegovo čakavsko obilježje od poštokavljanja. U tom smislu on je za svoga života izdao tiskom ova djela. 1. *Pokorni i mnogi ini psalmi Davidovi složeni u slovinjski jazik na čistu i meru* (Rim 1852); 2. *Ispravnik za erei i spovidnici i za pokornih prenesen s latinskoga jezika u slovinjski* (Rim 1582), u kojem je preveo upravo djelo španjolskoga isusovca o. Ivana Polanca; 3. *Summa nauka hristianskoga složena častnim učiteljem Petrom Kanisijem po zapovedi presvetoga oca pape Gregoria trinadestoga* (Rim 1583).

Od B-ih djela ono pod 1. izdao je iznovice (Rijeka 1861) s opsežnim uvodom Fr. Kurelac, pod 2. najprije glagoljskim slovima Jastrebarčanin Rafael Levaković (Rim 1635), a onda ponovno latinicom poznati mletački izdavač hrvatskih knjiga Bart. Occhi (Mleci 1709), dok on pod 3. već

iz same 1583 god. postoji u dva uporedna izdanja: jedno latiničko, u kojem su za glasove č i ž upotrebljeni osobiti tipovi slova s češkim dijakritičkim znakovima, i onda po tekstu sasvim jednako ćirilovsko. Oba ova izdanja značajna su i po tome, što u njihovu arhaiziranom jeziku nailazimo na mnoge inače našem jeziku sasvim nepotrebne češke i poljske riječi. B-u se, čini se, nepravom pripisuju još i pravopisni spis *Breve istruzione per imparare il carattere serviano e la lingua illirica* (navodno u Mlecima 1597 kod Ant. Ramparetta), pa *Kratka azbukvica i kratak krstjanski katoličanski nauk P. O. Petra Kanisie* (Rim 1583), pod kojim je izdanjem mišljen ili upravo Komulovićev »Nauk krstjanski« (1582) ili ćirilovski »Nauk krstjanski složen po p. o. dum Jakovu Ledesmi« (1583).

Za kršćanina rodoljuba B-a iz njegovih gornjih djela napose je značajno, kako je pjesmu *Super psalmo: Canteamus domino* posvetio upravo proslavljavanju neke pobliže neodređene kršćanske pobjede nad Turcima uvedavši se u pjesmu dalekom jekom hrvatske pučke poezije.

LIT.: F. Kurelac, *O popu Šimunu Budiniću Zadraninu i njegovih knjigah* (isp. riječko izdanje S. Budinića: Pokorni i mnogi ini psalmi Davidovi, st. I—XXXV); I. Kukuljević, *Pjesnici hrvatski XVI. v.*, Zagreb 1867; S. Urlić, *Prilozi za biografiju Brna Krnarutića*, Grada HA, knj. VIII.?, 1916; J. Jurić S. I., *Pokušaj »Zbora za širenje vjere« g. 1627...*, Croatia sacra, IV., 1934; V. Stefanić, *Bellarmino-Komulovićev Kršćanski nauk*, Vrela i prinosi, VIII., 1938, i t. d. F. F.

2. **Maksimilijan**, * Vel. Lošinj 15. II. 1825, † Dubrovnik 15. I. 1894, isusovac (od 7. XII. 1856). Skupio mnogo građe za povijest isusovačkog reda u Dalmaciji. S. J. Adelasim napisao *Alcune Memorie per servire alla Storia della Comp. di Gesù in Dalmazia* (rukopis): od B-a prvi dio (16. do 18. st.). *Breve Storia della Prov. Veneta d. C. d. G.* (Mleci 1914). M. V.

BUDINŠĆINA, selo u Hrv. Zagorju, u kotaru zlatarskom, sjedište je općine, željeznička postaja na pruzi Zagreb—Varaždin, ima 631 stan. U 17. st. bila je posjed čuvenog protonotara Ivana Zakmardija, a ženidbom je prešla u ruke porodice Horvath. Kasnije je posjed rasprodan, a ostao je samo dvor. U susjednom Budinšćinskom Sv. Križu nalazi se prastara kapela sv. Križa, koja je dobila današnji oblik u doba baroka. Vrijedna su djela glavni oltar i propovjedaonica, oboje iz 17. st.

LIT.: Đ. Szabo, *Kroz Hrv. Zagorje*, Zagreb 1939.

Z. D-i.

BUDISALJIĆ (Natali i Natalius), **Grgur**, * Dubrovnik pod kraj 15. ili početkom 16. st., † oko 1550, dominikanac, filozof i teolog. U svoje doba poznat kao veoma učen čovjek, koji je bio vješt filozofiji, teologiji, govorništvu, astronomiji i liječništvu. Nauke je izučio na talijanskim sveučilištima. Predavao je mnogo godina u Zadru. Napisao je više djela, jer Echardus i drugi govore o njemu kao piscu rasprava o Bogu, stvorovima, duši, čovjeku i spominju njegove komentare Aristotelovih spisa o kategorijama, fizici i metafizici, a Cerva spominje njegove rukopise u dubrovačkoj knjižnici o neumrlosti duše i o etici. Borio se protiv novoplatonovaca 16. st., napose protiv Kornelija Agripe Netesheima.

LIT.: C. B.: *Stari pisci hrvatski*, HA, sv. I., Zagreb 1869; F. Marković, *Filozofijske struke pisci s onu stranu Velebita*, rektorski govor, Zagreb 1882. Spominju ga i tuđi povjesničari filozofije, kao K. Fischer i Ueberweg. T. H.

BUDISAVLJEVIĆ, 1. **Budislav (Bude) Prijedorški**, * Bjelopolje kraj Korenice 17. VII. 1843, † Zagreb 9. I. 1919, književnik. Svršivši gimnaziju u Senju i na Rijeci, zatim tečaj za krajišku upravu u Beču, služio je kao upravni činovnik u različitim mjestima Hrvatske, na kraju kao veliki župan u Gospiću i Zagrebu. Još dok je boravio u Beču, javio se 1863 u »Pozoru« člankom o jednom od gorućih pitanja tadašnje Hrvatske, »o krvavoj košulji hrvatskoj, o Krajini našoj«. Kad je 1869 osnovan »Vijećnac«, stao se B., na poticaj »poočima« I. Trnskoga, I. Dežmana i A. Šenoe, javljati u njemu pripovijetkama, a taj je rad nastavio i u drugim časopisima. Napisao je velik broj pripovijedaka i u njima opisao narodni život u Krajini, gdje su vojnička stega i ratovanje, često hajdukovanje i škrti zemlja stvorili poseban tip čovjeka. Simpatija, koja često prelazi u dirljivost s rijetkom primjesom humora, usto čist, iako mjestimično odviše na narodsku kićen jezik, glavne su značajke tih umjetnički neproizvedenih pripovijedaka, bolje reći slikâ iz narodnoga života. Izbor njegovih pripovijedaka izašao je u zbirka *S ličke grude* (Zagreb 1913) i *Iz starog zavičaja* (Novi Sad 1914). Osim

priповijedaka napisao je više uspomena na neke književnike svoga doba, među ostalim na Ivana Perkovca, Frana Kurelca (*Recimo koju o Franu Kurelcu*, Građa za povijest hrv. književnosti IV.), Augusta Šenou (*Nekolike uspomena na A. Šenu*, Hrvatsko Kolo III.) i druge. Najjače je na njega još u mladosti djelovao Fran Kurelac, koji mu je bio na Rijeci profesor i koji ga je smatrao jednim od svojih »sinak«. Premda je B. već iza prvih početaka napustio Kurelčev jezik, ipak se i kasnije u njegovu stilu osjećja Kurelčev utjecaj. Najtoplije su ga veze vezale s prijateljem od mladosti Lavoslavom Vukelićem, čija je djela s iscrpljivim životopisom izdao 1882 (*Književno cvieće Lavoslava Vukelića*). Glavne je članke o našim književnicima izdao kasnije pod natpisom *Iz mojih uspomena* (Zagreb 1918).

LIT.: J. Pasarić, *Bude Budisavljević* (uvod u knjigu *S ličke grude*); B. Vodnik, *Divni umiljnik iz Bjelopolja* (uvod u knjigu *Iz mojih uspomena*). M. K-l.

2. Julije * Požega 2. III. 1882, redoviti profesor kirurgije i nadstojnik kirurške klinike medicinskog fakulteta u Zagrebu. Pučku školu i gimnaziju svršio je u Gospiću, a medicinske nauke na sveučilištu u Innsbrucku. Poslije promocije (1907) ostaje u Innsbrucku, gdje je radio kao volonter, a zatim kao asistent. Odavle je pozvan 1919 za redovitog profesora kirurgije na novo osnovanom medicinskom fakultetu u Zagrebu. Ujedno je preuzeo dužnost, da osnuje i uredi kiruršku kliniku, koju mu je uspjelo urediti tako, da u bolničkom pogledu odgovara svim zahtjevima moderne kirurgije, dok se po svom ustrojstvu, operativno-kurativnom, nastavnom i znanstvenom radu može mjeriti s klinikama drugih velikih evropskih naroda.

U svojim znanstvenim radovima obrađuje najviše pitanja abdominalne kirurgije (kirurgije trbušne šupljine) naročito kirurgije postoperativnog jejunalnog ulkusa i kirurgije štitnjače (*Morbus Basedowii*). Suradnik je Hrvatske Enciklopedije.

BIBL.: *Kriegschirurgische Erfahrungen aus Serbien*, Wiener klin. Wochenschrift, 1913; *Pod Crvenim križem* (Budisavljević, Pfanner, Saar), Lij. Vjesnik, 1914; *Ein operativ geheilter Fall von Magentetanie*, Wiener klin. Wochenschrift, 1919; *Razvitak kirurgije zadnjih decenija i njeno današnje stanje*, Lij. Vjes., 1922; *Ulcus pepticum jejuni*, Lij. Vjes., 1925; *Prilog terapiji peptičnih jejunalnih grizlica*, Medicinski pregleđ 1927, Rad III. jug. sastanka za operativnu medicinu; *Echinococcus*, Lij. Vjesnik 1930; *Das postoperative Jejunulcus und seine Behandlung*, Internationaler ärztlicher Fortbildungskursus, sv. 12., Karlsbad 1930; *Pseudociste pankreas*, Lij. Vjes. 1931; *Terapija Morbus Basedowii s kirurškog stanovišta*, Lij. Vjes., 1932; *Ectopia viscae urinariae*, Lij. Vjes., 1933; *Iskustva sa operativnim liječenjem Morbus Basedowii*, Naučni rad V. Sveslav. liječničkog kongresa u Sofiji, 1936; *Ileus*, Medicinska biblioteka, sv. 57—70, Zagreb 1938.

3. Milan, * Korenica 16. III. 1874, † Hrvatski Karlovcu 21. II. 1928, profesor i književnik. Bio profesor u Zagrebu, Karlovcu, Gospiću i Hrvatskim Karlovcima. Napisao je dvije knjige pripovijedaka: *Bijedni ljudi* i *Tmurni dani*, tragediju

Momir i Grozdana (Glasnik Narodnoga vijeća u Karlovcu 1919), preveo u stihu Euripidovu *Medeju*, pisao mnoge članke, priče i feljtone po različitim listovima i časopisima, a od 1906 do 1912 uređivao Brankovo kolo. U pripovijetkama slika mučan život svoga kraja.

J. D. M.

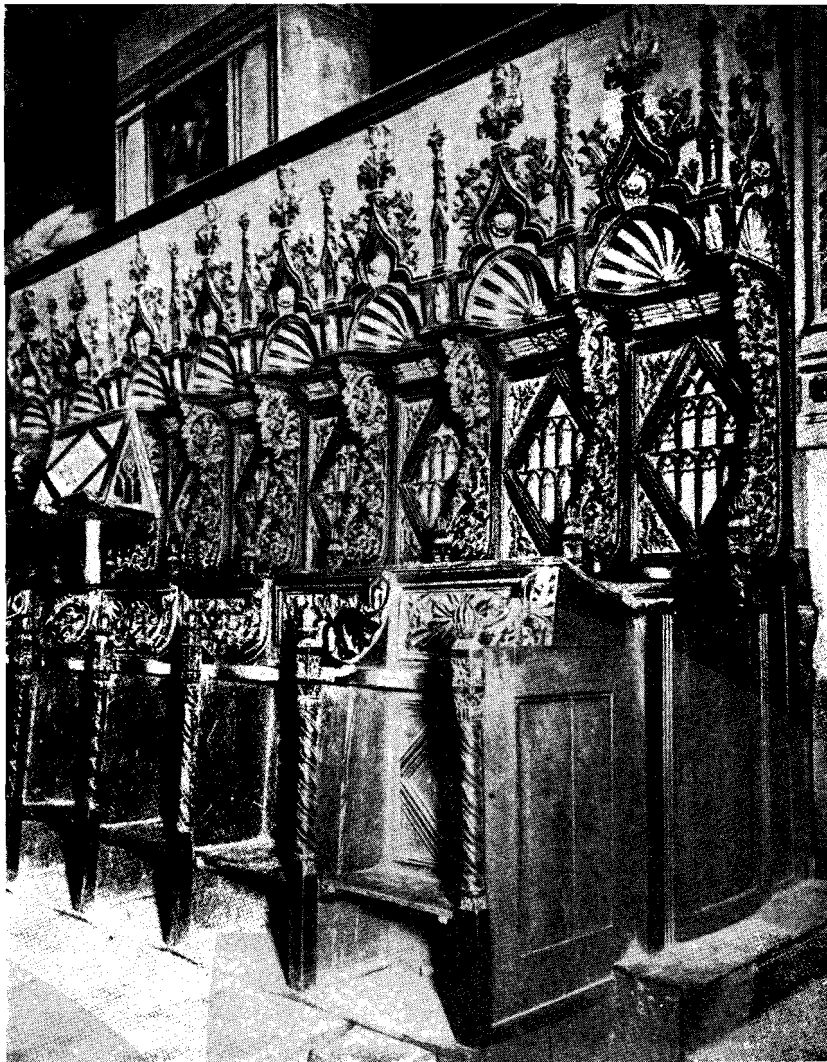
BUDISLAVIĆ, Ivan, drvorezbar, spominje se kao »magister Johannes Budislavich intagliator, incisor et habitator Tragurii« u ugovoru sklopljenom posljednjeg dana veljače 1440, po kojemu prima po 18 dukata za svaku dvostruku korsku klupu u crkvi sv. Lovrijenca u Trogiru. 18. VIII. 1443 otpušta iz službe svog učenika Mihovila, sina Markoje iz Klisa, a 1. VII. 1448 spominju se u Splitu on i njegova žena Jakovica. Bio je vjerojatno u nekim vezama i s Ju-

rjem Dalmatincem, jer se u jednoj šibenskoj ispravi 1486 spominje, da Jurjeva udovica ima isplaciti neki dug baštincima Budislavčevim. Prema mišljenju Loo-seovu predočuju trogirske klupe kasnogotički bogati jugoistočni alpski tip korskih klupa, a srodne su stilski s onima u mletačkoj crkvi S. Maria dei Frari. Imaju lijepo mrežište na tako zvanom dorsalu i na kosom početku baldahina. Školjkasti je svod polihromiran (zlatno i modro). Ispred fijala u kruništu namješteni su mali svetački likovi, a na vršcima križnih cvjetova stoje polulikovci apostola i proroka. Nije sačuvan njihov izvorni završni korniž. Kao i druge neke lijepe korske klupe u dalmatinskim stolnim crkvama izgrađene su i trogirske po uzorima mletačke kasne kičene gotike.

LIT.: I. Kukuljević-Sakcinski, *SUJ*, Zagreb 1858; R. Eitelberger von Edelberg, *Die mittelalterlichen Kunstdenkmale Dalmatiens* (Jahrbuch der k. k. Centralkommission, V.), Beč 1861; T. G. Jackson, *Dalmatia, the Quarnero and Istria*, Oxford 1887; A. Dudan, *La Dalmazia nell'arte italiana*, Milan 1921/22; W.

Loose, *Die Chorgestühle des Mittelalters*, Heidelberg 1931; Lj. Karaman, *Umjetnost u Dalmaciji*, XV. i XVI. vijek, Zagreb 1933. A. Sch.

BUDISLAVIĆ-NATALIĆ, Toma, * Dubrovnik sredinom 16. st., † Napulj 1608, poznati liječnik, a zatim biskup. Učio medicinu i teologiju u Bologni. Po završetku nauka živi neko vrijeme u Dubrovniku i vrši liječničku praksu, a bio je i državni fizik. Zatim boravi u Rimu, a potom u Carigradu, gdje je izliječio od zaduhe (astme) sultana Murata III. i od njega dobio na dar knežiju Bobane u trebinjskom kotaru. Iz Carigrada je otišao u Poljsku, gdje se je upoznao s kraljem Stjepanom Báthoryjem (1575—86) i s krakovskim biskupom Petrom Miškowskim. Ovaj ga imenuje krakovskim kanonikom, a kralj mu daje poljsko plemstvo. S ove dvije diplome i kraljevim preporučnim pismom od 12. IX. 1580 vrati se u Dubrovnik. Ovdje je vršio liječničku praksu i mnogo se družio s ondašnjim književnicima, od kojih su mu neki pjevali pjesme. Međutim se počeo oholiti svojim poljskim plemstvom, pa je na svoj grob u franjevačkoj crkvi postavio ploču i na njoj istakao svoju vla-

IVAN BUDISLAVIĆ, Klupe pjevališta Trogir, Stolna crkva

stelinsku titulu. Neki se u pjesmama narugaše (D. Zlatarić) ovom »gizdavom gospodinu«, a Valentin Sorokočević (Valo Valović) otuče taj natpis s ploče, zbog čega je bilo došlo do svađa i sudskih rasprava.

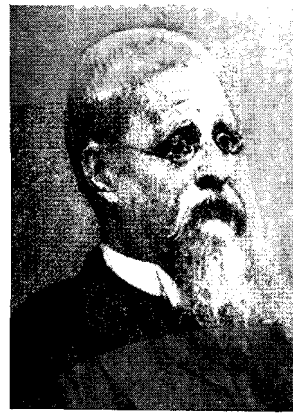
Kad se devedesetih godina 16. st. razmahao bio u hrvatskim krajevima pod turskom vlasti jak oslobodilački pokret, koji su pomagali neki strani vladari s papom na čelu, a mnogi ga naši ljudi u Dubrovniku i na hrvatskom i dalmatinskom primorju podupirali i stajali u vezi s narodom u Bosni i Hercegovini, bio je među ovima i Budislavić, koji je kao liječnik išao na dvor bosanskoga paše u Banjoj Luci ili u Jajce ili hercegovačkom sandžakbegu u Mostar i tom prilikom održavao veze s rajom u onim krajevima.

G. 1606 izabra dubrovački senat B-a za trebinjsko-mrkanskoga biskupa, što je papa naknadno potvrdio. Nalazeći se 1608 u Napulju B. naglo ondje umre. U oporuci je odredio, da se njegov imetak upotrijebi za gradnju zavoda u Dubrovniku »Collegium orthodoxum Budislavum«, u kojem bi se odgajali daci njegove biskupije, koja je bila pod Turskom. Zavod je stvarno bio otvoren od 1635 do 1648, jer mu je glavnicu u Napulju propala, a ni dubrovačka vlast nije htjela da se možda radom toga zavoda zamjeri Turcima, pa je tako zavod postojao uglavnom na papiru sve do propasti republike. Kolegiju je B. stavio za cilj učenje latinskoga jezika i moralni odgoj, ali da to nije bio konačni cilj, dokazuje činjenica, da se u ovom zavodu obavljalo slavensko bogoslužje (Vojnović, u Radu 119), i to po svoj prilici na narodnom jeziku (ščavet), tek se ne može sigurno reći, da li na latiničkom ili bosanskom ćirilskom pismu (Rešetar). Iz ove su zaklade davane kasnije stipendije za dubrovačke studente medicine u Italiji.

LIT.: D. Zlatarić, *Djela*, Stari pisci XXI., 200—2; P. Kolendić, *Biografska djela I. g. Đurđevića*, str. 98—249; V. Glück, *Toma Natalić-Budislavić*. »Pregled«, Sarajevo, 1939; M. Rešetar, *Toma Natalić-Budislavić i njegov »Collegium orthodoxum«*, Rad HA 206; S. Nazečić *Interes katoličke propagande za Hercegovinu i osnivanje Budislavićeva »Collegium orthodoxum«*, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, XVIII., Beograd 1938; R. Jeremić i J. Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*, knj. II., Beograd 1939; V. Bazala, *Znameniti dubrovački liječnici*, »Alma mater croatica«, III., Zagreb 1940; M. Rešetar, *Bernardinov lecionar i njegovi dubrovački pisci*, Beograd 1933.

BUDJAK-POKOS, Jurij, * 1879, suvremeni ukrajinski književnik. Stil mu je neobičan (*Idilija*, *Veselij marš*), a sadržaj proživljen (*Kvitčastij tanok*, *Mij šljah*). Uz zbirke poezije *Buruni* i *Do velikoj brami* treba naročito spomenuti dvije poeme *Nevoljnica-Ukrajinka* i *Pan Bazilej*. Piše i popularne knjige za narod. Od proze svratili su na sebe pažnju *Zapiski učitelja*, koji daju vjernu sliku učiteljskog življa u Ukrajini, još za nedavnog vremena. S. G.-ć.

BUDMANI, Pero, * Dubrovnik 27. X. 1835, † Castelferretti kod Jakina u Italiji 27. XII. 1914, filolog, polihistor. Rođen od stare pučke porodice, svršio je gimnaziju u Dubrovniku (1853) i pravo u Beču (1857), ali bez ispita, jer se bavio jezicima, matematikom i glazbom. Od 1868 do 1882 bio gimnazijski nastavnik u Dubrovniku načinivši 1869 ispit iz hrvatskoga jezika i klasične filologije. G. 1883 preselio se u Zagreb preuzevši uređivanje Akad. Rječnika. Ostavivši uređivanje Rječnika 1907 preselio se na svoje imanje u Castelferrèttiju kod Jakina, otkud je pod kraj 1913 došao u svoj dragi Dubrovnik hoteći u njemu umrijeti, ali se iz njega na početku kolovoza 1914 vratio u Jakin, gdje je i umro. B. je bio velik talenat, ali zabavljen mnogostrukim interesom dao je manje, nego što bi mogao dati. Napisao je prvu potpunu gramatiku hrvatskoga jezika pod natpisom *Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)*, I. dio g. 1866, II. dio g. 1867. U njoj je osobito vrijedna sintaksa zbog istaknutih razlika između našega i talijanskoga jezika. Još u Dubrovniku napisao je članak *Dubrovački dijalekat, kako se sada govori* (u »Radu«, knj. 65, 1883). Ta radnja nije znatna samo po prikazu dubrovačkoga govora, što ga je dao rođeni Dubrovčanin, koji je taj govor poznao bolje od ikoga, nego i po tome, što je u njoj B. prvi u dubrovačkim romanskim riječima razlučio starodalmatinske (»latinske«) od kasnijih talijanskih te time dao i prilog za historijsku gramatiku romanskih jezika, koji je upotrijebio Mayer-Lübke (*Romanische Lautlehre*, Leipzig 1890, str. 5). — Uređujući Akad. Rječnik posljuje Daničića i Valjavca obradio je za 24 godine rada 4.176 strana (od riječi *da* do *masliniski*). U dvije stvari je odmakao od prvoga urednika Daničića: 1. u traženju i postavljanju etimološke veze riječima, i 2. u jednostavnijem i jasnijem

PERO BUDMANI
Zagreb, Hrvatska akademija

te ova Budmanijeva izdanja idu među najbolja, osobito što se tiče dubrovačkih pisaca, jer su u njima iznošene osobine njihove grafike i izgovora. U svezi je s izdavanjem starih pisaca i Budmanijeva rasprava *Pjerin Marina Držića* (u »Radu«, knj. 148, 1902). B. je napisao i dobru *Praktičnu gramatiku ruskoga jezika* (I. izd. 1888, 2. izd. 1903). Jedan dio svoga dugogodišnjega zanimanja matematikom izdao je u članku *O Bernoullijevim brojevima* (u »Radu«, knj. 183, 1910). B. je pisao i o našoj narodnoj metrici (u programu dubrovačke gimnazije za g. 1875/6). Nešto je i prevodio, na pr. *Pet pripovijedaka iz sanskrta* (»Dubrovnik« za g. 1867) — naš prvi originalni prijevod iz sanskrta —, *Nebožiju komediju* Krasinjskoga (»Dubrovnik« za g. 1870), Kalidasovu indijsku dramu *Sakuntala* (»Slovinac« II, 1879), Tolstojevu pripovijetku *Čim ljudi žive* (»Slovinac« IV, 1883) i dr. Od ovih prijevoda najvredniji je prijevod *Sakuntale*. — O Budmanijevu životu i radu napisao je Budmanijev učenik i zemljak dr. Milan Rešetar lijep i topao prikaz u »Ljetopisu« Akademije, knj. 39, 1926. S. I.

BUDNA, I. Lenart, * Ljubljana oko 1500, † Ljubljana 1573, otac Samuela B., slovenski protestantski školnik. Učio je u Leipzigu i bio 1521 korektor za latinske tiskopise kod tiskara Fröbena u Baselu. Važno je za B-inu duševnu orijentaciju, da je u isto vrijeme kod Fröbena bio korektor za grčki jezik i Érazmo Rotterdamski. Od Fröbena je otišao B. za učitelja u švicarsko mjestance Rheinfelden. Oko 1533 postao je učiteljem u staleškoj školi u Ljubljani, 1563—66 bio je prvim ravnateljem nove protestantske staleške škole. Bio je među prvim glasnici protestantizma u Ljubljani, do smrti vjeran prijatelj Trubarov, ali se ipak držao u pozadini. Svoje je knjige darovao prvoj ljubljanskoj javnoj knjižnici, koju su 1563 osnovali protestantski kranjski državni staleži; nešto od toga još je sačuvano u sveučilišnoj knjižnici ljubljanskoj.

LIT.: Slov. biogr. leksikon; J. Glonar, *Časopis za zgod. in narodopisje* 1928, 14 i 1931, 222; G. Stöckl, *Die deutsch-slavische Südstadtgrenze des Reiches im 16. Jh.*, Breslau 1940.

2. Samuel, * Ljubljana oko 1540, † 1571, učitelj i prevodilac; sin prijašnjega. Učio je u Tübingenu i Padovi, bio je domaći učitelj, branitelj i prokurator na staleškom sudu u Ljubljani. Po nagovoru kranjskih plemića preveo je opis sigetske katastrofe, što ga je glagoljicom napisao Fr. Črnko, komornik i tajnik Zrinskoga, na latinski i njemački jezik, pa je latinski prijevod objelodanio u Beču 1568. Taj je prijevod postao evropsko vrelo za objektivnu sliku opsjeđanja i zauzeća Sigeta. A. S.-k.

BUDNICA, vojnička svirka, kojom se bude vojnici u određeni sat u vojarnama i vojničkim logorima. Njom se služi vojska samo u mirno doba, a za rata samo u zaleđu. Kod nas je poznata Haydnova budnica, koju je upotrebljavala bivša austro-ugarska vojska, a sada je upotrebljavala hrvatska. Sl. P.-ć.

BUDOR, hrvatska obitelj u Slavoniji, koja je potekla od župana Šaguda od Grabovnika (Gorbonuk, danas Novi-grad Podravski). Linija descendencije: Comes Šagud-Bodor-Štefan-Jakob-Adam-Nikola-Andrijaš-Vid-Ivan. Po Budoru dobio je ime baštinski posjed potomaka Šagudovih Budrovec (selo Budrovec u župi Đurđevac). — Magister **Andrijaš B. de Budrowec** spominje se među plemićima županije križevačke 1501—30. G. 1528 bio je sluga bana Ferenc Batthyána, ali je prešao na stranu kralja Januša Zapolj-

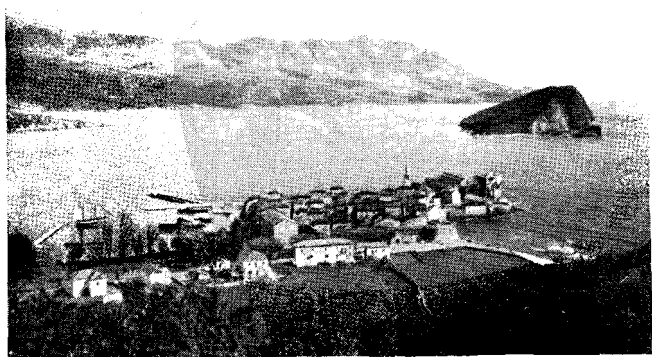
skoga, koji mu je 1529 i 1530 za naknadu šteta pretrpljenih u građanskom ratu darovao više posjeda svojih protivnika u križevačkoj županiji. G. 1530 podsjede Gašpar Karšan, kapetan Ferdinandov, A. Budora na njegovu tvrdom kaštelu Budrovcu i prisili ga na pokornost. — Vid B. borio se vanredno hrabro kod Pešte 1542, u Češkoj i Ugarskoj 1549, 1556 kod Sigeta i kasnije u Moslavini. Bio je zatim kastelan trakošćanski do 1569, kad je kralj prodao taj grad biskupu Jurju Draškoviću. — Ivan B., sin Vidov, služio je od 1580 u kraljevskoj vojsci pod Jurjem Zrinskim i drugim zapovjednicima i odlikovao se velikim junaštvom u bitkama s Turcima u Ugarskoj i Slavoniji. Matijaš II. potvrdi 1. XII. 1610 staro pleinstvo i darova grb Ivanu B., ženi mu Elizabeti Peteö de Gerse i sinovima Stefanu, Franji i Gašparu. Ivan B. učestvovao je mnogo u saborima, gdje je tražio zaštitu od nasilja koprivničkih kaptana i njihovih Vlaha, kmetova na svojim imanjima. Radio je u mnogim saborskim povjerenstvima (od 1610 nadzornik podravske haramije i dr.). Od Jurja Zrinskoga dobio je u zalag za vjernu službu kaštel i imanje Sv. Nikola na Zelini, koje su na saboru 1623 Zrinski potraživali od njegove udovice. G. 1628 vrhovni oktavalni sud i vrhovni kraljevski sud među posjedima stare vlastele u križevačkoj župi dodijeliše obitelji Budor posjede Budrovce i Veselovce i dijelove posjeda u Lasovcu i drugim imanjima križevačke županije. Obitelj B. živi u Hrvatskoj i danas.

LIT.: E. Laszowski, *Ratne zgrade V. Budora*, Prosvjeta VI., 1898; Isti, *Junak I. Budor*, Prosvjeta VII., 1899; I. Bojničić, *Adel v. Kroatien u Slavonien*, Nürnberg 1899; MHSM. A. S.

BUDOVEC Z BUDOVA, Václav, * 1551, † 1621, istaknuti predstavnik Češkobratske zajednice. Proputovao je gotovo čitavu Evropu, proboravio nekoliko godina i u Carigradu, gdje je naučio turski i arapski. Istakao se kao govornik na saborima Zajednice i kao sastavljač njezinih vjerskih i političkih spisa. Zalagao se za vjersku snošljivost. G. 1614 izdao je *Antialkoran*, polemički spis protiv islama. Bio je predsjednik apelacija. Poslije bitke na Bijelov Goru zatvoren je i pogubljen 21. VI. 1621. Lj. J.-e.

BUDRUM (Bodrum), turski lučki gradić na JZ Male Azije, na poluotoku daleko izbočenom u more. Ima 6.000 stan. Tursko ime nastalo je od *Petronium* (prema tamošnjem kaštelu S. Pietro dei Cavalieri di S. Giovanni). Nedaleko gradića nalaze se ruševine znamenitog Halikarnasa, prijestolnice kralja Mauzola i rodnoga mjesta povjesničara Herodota i Dionizija.

BUDVA, gradić jugoistočno od Boke Kotorske. Mjesto leži na malom otočiću od trijaskog dolomita, koji je pješčanom prevlakom spojen s kopnom i pretvoren u poluotok. B. je opasana zidom, na kome su dvojica vrata; kroz jedna vodi put s kopna, a kroz druga s morskog pristaništa. Budvansko je primorje otvoreno prema J i izloženo jakim vjetrovima s mora (jugo). More je na otpornijim vapnenačkim poluotočićima izradilo strme obale, a na mekšim glinama i pješčenjacima otvorene uvale, kojima su obale prekrivene lijepim žalima. B. ima veoma blagu klimu sa srednjim temperaturama u siječnju 8,9° C, srpnju 26,1° C i godini 17,1° C. Kako je položaj B-e vrlo pogodan za obranu od napada s mora i s kopna, naselje postoji od najstarijih vremena i pored više stradanja je obnavljano. Budući da u obzidanom prostoru više nema slobodnog prostora, a u današnjim prilikama te utvrde nemaju važnosti, to se novi dijelovi B-e šire izvan gradskih zidina; isko-

BUDVA

BUDYSIN
(Orbis terrarum)

rišuju se prije svega ljepši položaji uzduž morskoga žala. U novije doba budvansko primorje zbog svoje vrlo blage klime i prekrasnih žala postaje živo i vrlo posjećeno ljetovalište, kome je B. središte. Slabe veze sa zaleđem ne dopuštaju, da odlike kraja dođu do potpunog izražaja. J. R.-ć.

Povijest. Prvi spominje B-u grčki putopisac Skilak u polo-vini 4. st. pr. Kr. pod imenom *Borðon*. Izdižući se na stje-novitom otočiću, koji danas spaja jedna prevlaka s kopnom, bila je B. više tvrđava staroirskog podrijetla negoli varoš (Jireček). Kao rimska Butua (od 168) pripala je u doba Dioklecijanovih upravnih reformi Prevalitani, a od 395 tekla je blizu nje granica između istočnog i zapadnog carstva. Dobro utvrđena održala se i poslije dolaska Slavena, a domaći se romanski živalj uskoro stopio sa slavenskim. U srednjem vijeku zove se i Starigrad (Civitas antiqua); prema Dukljaninu postojala je tada i župa Budva (iupania Budua). Pod vlašću Bizanta pustoše je 841 i 867 Saraceni. Kao dio dukljanske države sjedište je biskupa, koji je od 1089 sufragana barskog nadbiskupa (privremeno je biskupija spojena s Kotorom), a ima i benediktinski samostan (S. Maria Buduanensis); katalog njezinih biskupa počinje tek 1143 s prvim poznatim biskupom Silvestrom. Pod vlašću srpskih vladara (od kraja 12. st.) dobiva 1346—71 statut, koji sadržava 295 građansko-pravnih odredaba i osigurava gradu znatnu samoupravu. U doba raspadanja srpske države i utvrđivanja turske vlasti B. često mijenja gospo-dara. Poslije 1360 nalazi se u posjedu zetskih Balšića, zatim od 1396—98 vojvode Sandalja, koji u njoj otvara zalicu (tržište solju); premda se Sandalj do smrti 1435 ne odriče prava na B., ipak se glavna borba zbog nje razvija između Mlečana i Balše III. te njegovih baštinika, srpskih despota. Za despota Đurđa stolovao je u B-i i zetski metropolit, koji je u njoj vršio dužnost kastelana. Još 1442 opsjedne Sandaljev nasljednik vojvoda Stjepan B-u, a kad se povu-kao, prizna grad vlast Mletaka, pod kojom je ostao do pada Mletačke republike 1797. B. nema vlastite trgovine; njezino malobrojno stanovništvo — 800 do 900 duša u 16. st. — bavi se uzgojem maslina i vinove loze, drv-ar-skim i kamenarskim obrtom, a ponešto i gusarstvom. U dubrovačkoj trgovini imala je B. posebno značenje kao jedno od početnih mjesta na znamenitoj via de Zenta, koja je vodila u Brskovo na Tari i u Peć. G. 1797 pripadne Austriji, koja učvrsti nad njom svoju vlast poslije napo-leonskih vojna. Budvanska je biskupija ukinuta 1828, a nje-zino područje pripojeno biskupiji u Kotoru.

LIT.: K. Draganović, *Opći šematizam katoličke crkve u Jugoslaviji*, Sarajevo 1939; K. Jireček-J. Radonić, *Istorija Srba*, II. i III., Beograd 1923; S. Ljubić, *Statuta et leges civitatis Buduae* . . . Mon. hist.-jur. Sl. mer., III., Zagreb 1882—83; R. Strohal, *Statuti primorskih gradova i općina*, Zagreb 1911. J. S.-k.

BUDYŠIN (od 1868 Bautzen), glavni grad Gornje Lužice (Oberlausitz) u Saskoj, napredno naselje veleobrta na gornjoj Sprevi, 41.951 stan. (1933), od toga 10% Lužičkih Srba, kojima je ovdje od 19. st. dalje duhovno središte

BUENOS AIRES. Pogled iz zraka

narodnoga preporoda. B. osvojiše Nijemci 1004, 1136—1254 držala ga je Češka i 1254—1319 Brandenburg, 1429 pokoriše ga Husiti i 1634 popališe Sasi. Glavna je crkva sv. Petra u gotičkom slogu iz 13. st., dovršena na kraju 15. st. Nekadašnja kolegijalna crkva, s baroknim tornjem od 103 m visine, od 1921 je stolna za novoosnovanu biskupiju. Nad Sprevom se izdiže na granitnoj hridini prastari dvorac Ortenburg, ponovno sagrađen od Matije Korvina i ukrašen baroknim zabatima u 17. st. Među mnogim prosvjetnim i školskim zavodima i ustanovama važan je etnografski muzej Lužičkih Srba. Veleobrt izrađuje vagone i karoserije, papir i pivo. B. leži na željezničkoj pruzi Dresden—Görlitz.

N. Ž.

BUENOS AIRES (španj. »dobar zrak«), 1. pokrajina republike Argentine u Južnoj Americi, obuhvata 306.830 km² s 3.364.761 stan. (1937), 11 na 1 km². Međe su joj na sjeveru rijeka Paraná i njezino ušće La Plata, na istoku i jugu Atlantski ocean, a na zapadu graniče s njome pokrajine Santa Fé i Cordoba pa teritoriji Rio Negro i Pampa. Zaprema većinom ravne i nepošumljene dijelove Pampa, kojima protječu rijeke Rio Negro, Rio Colorado i Rio Salado. Na jugu se ispinju dvije gorske kose, istočna niža Sierra Tandil sa 450 m i zapadna viša Sierra de la Ventana s 1300 m. Klima je umjerena i blaga, ali često nisu ugodni hladni jugozapadni vjetrovi (suestadas). Tlo je vrlo rodno, samo je na jugoistoku uz obalu Atlantskog oceana pjeskovito. Stanovnici su većinom bijelci i bave se ratarstvom i stočarstvom. Sije se ponajviše pšenica, lucerna i kukuruz, zatim zob i lan, a sadi se povrće i voće. U stočarstvu prevladava gajenje goveda, ovaca i konja. U blizini glavnoga grada razvio se mlinarski veleobrt, zatim veleobrt različitih strojeva i konzerviranja mesa. Do 1880 bio je glavni grad ove pokrajine Buenos Aires, a onda ga je naslijedila La Plata sa 192.225 stan. Od ostalih gradova važniji su Bahía Blanca (109.660 stan.), Chivilcoy (56.957), San Nicolás (43.826) i Dolores (23.590), a poznato je i morsko kupalište Mar del Plata sa 54.683 stan. (1937).

2. Glavni grad republike Argentine i najveći grad Južne Amerike s 2.290.788 stan. (1937). Leži na 34°36'21" juž. geogr. širine i 58°21'33" zapadne geogr. dužine, na južnoj, dosta strmog obali (45 km širokog ušća) rijeke La Plate. Tu je sjedište vlade republike, kongresa, diplomatskog zbora i nadbiskupa. Polovica stanovništva su stranci, većinom Talijani, Španjolci i Francuzi. Jaka je kolonija Hrvata i Slovenaca. Grad je vrlo pravilno građen. Najljepša je ulica 30 m široka Avenida de Mayo, a najljepši trg Plaza de Mayo s katedralom i gradskom vijećnicom. Katedralu, koja je vrlo slična pariskoj crkvi sv. Magdalene, počeo graditi 1621 isusovci. Od naučnih zavoda važno je sveučilište od 1821, jedno od najboljih u Južnoj Americi, s velikom knjižnicom, zatim zvjezdarnica, geografski zavod, opera, prirodoslovni muzej i zoološki vrt. B. A., koji se je vrlo brzo razvio, nalazi se na prijelazu od starog, u obliku četvorine građenog španjolskog kolonijalnog grada u moderni velegrad, koji je okružen vijencem predgrađa kao

Flores, Caballito, Belgrano, Lomas de Zumora, Temperley.

B. A. je prema geogr. položaju središte trgovine nesamo Argentine nego i cijeloga juga Južne Amerike. Preko 1000 različitih veleobrtnih poduzeća, koja zaposluju preko 120.000 radnika, prerađuju različne stočne i ratarske proizvode. Kroz luku B. A. izvoze se žive životinje, poglavito ovce i goveda, zatim uledeno meso, vuna, koža, loj i mast. Od ratarskih proizvoda izvozi se konoplja, kukuruz, pšenica, quebracho. Uvozi se različna metalna roba, ugljen, papir, pamučna roba, španjolska vina, različiti proizvodi evropske i sjeveroameričke manufakture, porculan, staklena roba, kava i slador iz Brazilije.

Pomorski saobraćaj sa Sjevernom Amerikom i Evropom vrše mnogobrojne redovite pruge. Tu je polazna točka argentinskih željeznica, koje idu republikom u svim smjerovima. Okolica je grada vrlo li-

jepa. Oko kuća u vrtovima su gajevi agava, kaktusa, opuncija, pa bresaka i maslina. Južno od B. A. na obalama rijeke Riachuelo leži predgrađe Barracas, nazvano po različitim spremištima i stovarištima. Sat željezničke vožnje prema sjeverozapadu leži Tigre, omiljeno izletišta, obraslo bujnom vegetacijom. Tu počinje delta rijeke Parane. B. A. je osnovao 1535 Don Pedro de Mendoza, ali je tek 1580 uspjelo Španjolicima osnovati trajno naselje, koje se poradi lijepa i zdrava položaja brzo podiglo, tako da je već 1700 postalo sjedište biskupije. G. 1806 zauzeše ga Englezi, ali ga ubrzo moradoše napustiti. Revolucijom od 1810 zemlja se oslobodila od španjolskog gospodstva. Otada je B. A. na čelu republike Argentine. G. 1850 imadaše 90.000 stan., 1880 350.000, a danas je milijunski grad, najveći u Južnoj Americi.

O. O.

Povijest. B. A. osnovao je 1535 španjolski guverner Pedro de Mendoza i dao mu ime Nuestra Señora; naselje je 1537 opustjelo, ali ga je 1580 obnovio Juan de Garay. Kao sjelo potkralja španjolskih Provincias Unidas del Rio de La Plata (od 1776) osvoje Englezi na kratko vrijeme B. A. za napoleonskih ratova 1806. Kada je 1816 s uspjehom dokrajčena borba za nezavisnost, a zemlja 1825 dobila

BUENOS AIRES. Plaza del Congreso

BUENOS AIRES. U luci

ustav, razvila se dugotrajna borba između unitarista i federalista, koja je u različitim oblicima dala obilježje svemu unutrašnjem životu Argentine do 1880. Misao su državnog jedinstva, sa sve očitijom primjesom imperijalizma, podržavali stanovnici B. A. prozvani porteños; u tome ih je pomagalo i široko zaleđe federalne države, koja je nosila ime po svom glavnom gradu. Ustavom od 1825 postane B. A. sjelom i središnje federativne vlade. U opreci sa starim kulturnim središtima na visočju odrekne B. A. 1853 suradnju na stvaranju novoga ustava i ne prizna ni ustav ni vladu sa sjedištem u Parani. Otvoreni raskid državne zajednice završi 1859 porazom B. A., ali nova pobjeda unitarista vrati gradu 1861 njegov prijašnji položaj. Pitanje o pripadnosti Patagonije potakne najzad ustanak B. A., koji 1880 uguši general Roca. Prema programu federalista odijeli on kao predsjednik grad B. A. od njegove pokrajine, kojoj prenese sjelo u La Plata, i proglasi ga saveznom gradom, a učini ga i vojničkim središtem zemlje. B. A. završava time svoju posebnu povijest. J. Š-k.

U Buenos Airesu ima hrvatskih iseljenika oko 8 hiljada, a u provinciji de Buenos Aires ukupno oko 30 hiljada. Bave se poljodjelstvom, stočarstvom, zanatima, trgovinom, pomorstvom, radničkim poslovima.

Hrvatsko naselje u Buenos Airesu staro je preko 100 godina. U njemu je izlazilo dosada 38 hrvatskih novina, a sad izlaze troje. Iseljenici imaju 10 društava, a među njima ima mnogo hrvatske inteligencije i veleobrnika. M. B.

BUFF, Charlotte → Goethe.

BUFFALO, glavni i iza New Yorka najveći grad u sjeverno-američkoj saveznoj državi New York, leži u istočnom kutu jezera Erie, nedaleko izlaza rijeke Niagare prema jezeru Ontario i na ušću rijeke Buffalo Creek u jezero Erie, gdje počinje kanal Erie. Izgrađen je dijelom u močvarnoj nizini i dijelom na stepenastoj uzvisini, odakle je lijep pogled na čitavo jezero. Široke ulice s drvoredima sijeku se među sobom okomito ili se razilaze zrakasto iz City Halla. Grad je osnovan početkom 19. st. i nazvan po bivolima, koji su nekada tamo pasli u stadima. Kada je kanal Erie spojio 1825 rijeku Hudson i Atlantski ocean, oživjela je okolina i sam grad. Otada se u njemu razvila veleobratna djelatnost, ali je procvata istom poslije 1896, kada su počeli iskorišćivati slapove Niagare za električnu snagu. Ima 573.076 stan. (1930). U sigurnoj i prostranoj luci tovari se građevno drvo, žito, ugljen i stoka. Trgovinu i veleobrt mnogo pomažu željezničke pruge sa svih strana USA. Stanovništvo je znatnim dijelom njemačke, poljske i talijanske narodnosti.

O. O.

BUFFO (tal. »smiješan«). U talijanskoj komičnoj operi tako se označuje pjevač, koji pjeva komičnu ulogu: *tenore buffo* ili *basso buffo*. *Buffo cantante* mora biti i dobar pjevač, a *buffo comico* osobito dobar komičar. Taj je naziv prešao u opernu terminologiju svih svjetskih jezika. Najbolji hrvatski bas buffo je Tošo Lesić (Bartolo u *Seviljskom brijaču*).

BUFFON, Georges Louis Leclerc de, * Montbard 7. IX. 1707, † Pariz 16. IV. 1788, francuski prirodoslovac i pisac.

GEORGES BUFFON

Učio u Dijonu i Angersu baveći se poglavito matematikom. No prigodom putovanja po Švicarskoj, Italiji i južnoj Francuskoj (1730 do 1732), poduzetog s mladim vojvodom od Kingstona i njegovim učiteljem, strastvenim prirodoslovcem, probudio se u B-u njegov pravi poziv. Već 1733 primljen je u Akademiju znanosti, u odjel za mehaniku. Prva su njegova izdanja prijevodi s engleskog: *Halesova Statique des végétaux* (1735) i *Newtonov Traité des fluxions* (1740). Baveći se gospodarstvom na baštinijenom imanju dao se na proučavanje pi-

tanja oko pošumljivanja i rasta drveća. G. 1739 imenovan je upraviteljem botaničkog vrta (Jardin du Roi), pa je doskora taj zavod u Parizu pretvorio u središte znanstvenih proučavanja i tako udario temelje današnjem Muséum d'histoire naturelle. Izradio je osnovu svojoj *Histoire naturelle*, a za deset godina objelodanio prva 3 sveska, u kojima obrađuje *Théorie de la terre* i *Histoire naturelle de l'homme* (1749). Njegov uspjeh jedva je pomutila osuda tog djela od strane sorbonskog bogoslovskog fakulteta. Do 1767 slijedi 12 drugih svezaka, koji obasežu *Histoire des quadrupèdes*. Otada se B. obraća suradnicima, koji prikupljaju gradivo i katkada obrađuju neke dijelove nastojeći oponašati B-ov stil. Neke stranice, koje se ističu kao primjer B-ova odviše kićenog stila, potječu od njegovih suradnika Daubentona (za sisavce), Guénaud de Montbeillarda i opata Bexona (za ptice), Guyton de Morveau i Faujas de Saint-Fonda (za rude). U manje od 20 godina slijedi 21 svezak: *Histoire des oiseaux* (9 sv., 1770—83), *Histoire des minéraux* (5 sv., 1783—88) i 7 svezaka dodataka (1774—89), od kojih 5. (1778) obaseže raspravu *Époques de la Nature*, koja je izazvala drugu sorbonsku osudu. Kad je B. umro, djelo nije bilo dovršeno. Upotunio ga je Lacépède (v.) napisavši prikaz četveroonožaca, što se rasploduju jajima, zatim opis zmija i ptica.

B. je 1753 izabran za člana Francuske Akademije, premda se nije nastojao. U svom nastupnom govoru (25. VIII.) izložio je »nekoliko misli o stilu«, koji treba biti »točan i jednostavan, jednak i jasan«. »Dobro pisati znači ujedno dobro misliti, dobro osjetiti i dobro izraziti, znači imati u isti mah duha, duše i ukusa.«

Svojim nazorima više nego književnom vrijednošću svoga djela B. je djelovao na svoje suvremenike. Pridonio je, da se radoznalosti otvori novo jedno područje, te da prirodne nauke zamijene matematiku kao tip znanosti. Svojim smislom za skupne pogledje i za hipoteze on se udaljio od prirodoslovaca klasifikatora smatrajući klasifikacije neprirrodnima i neosnovanima, budući da priroda postupi neprimjetnim stupnjevanjem. Drži dakle, da su klasifikacije tek pomagala za pamćenje. Tako nastaje njegova metoda opisivanja, metoda, tako reći, biografska. No on je pokazao strukturalno jedinstvo sviju bića, složenost organizama, koja je u rastu, sve do čovjeka, koji je u neku ruku naj-savršeniji tip; na taj je način položio prve ozbiljne temelje poredbenoj anatomiji i općoj fiziologiji.

Od 1737 do 1764 proučavanja životinja u Americi i njihovih razlika od životinja staroga svijeta pružaju mu priliku, da osnuje zoologijski zemljopis. On ističe utjecaj podneblja, hrane i borbe životinjskih vrsta među sobom. Zapazio je, da nijedna vrsta nije raširena po cijeloj kugli zemaljskoj osim čovjeka, čije su rase samo raznolikosti iste vrste, pa tako otvara putove antropologiji. Naslutio je promjenljivost vrsta kao jednu od posljedica njegovih nazora o vezi bića u neprekinutom slijedu. Napokon unatoč tome, što je čovjeku dao prvenstveno mjesto, on je sve više dolazio do uvjerenja, da čovjek u prirodi zauzima tek čedno mjesto te da je podvržen njenim zakonima. U ejielosti se B. cijeni osobito kao umjetnik stila, ali to ne smije izbrisati njegovu ulogu učenjaka i preteče biologa 19. st., koji su bili pod njegovim utjecajem mnogo više, nego što su priznavali.

BIBL.: Najbolje je izdanje djela *Histoire naturelle* od Lanessana, 12 sv., Pariz 1883; *Discours sur le style* često je izdavan s komentarom u zbirkama klasika; *Correspondance inédite*, izd. Nadault de Buffon, 2 sv., Pariz 1860.

LIT.: Condorcet, *Eloge de B.*, Histoire de l'Académie des sciences, CVI., 1788; Cuvier, *Eloge de B.*, Recueil des éloges historiques, 3 sv., 1856—62; Flourens, *B., histoire de ses travaux et de ses idées*, 1844, 1850; *Des manuscrits de B.*, 1860; E. Perrier, *La philosophie zoologique avant Darwin*, 1884; Faguet, *XVIIIe siècle*, 1890; D. Mornet, *Les sciences de la nature en France au XVIIe-e siècle*, 1911; L. Dimier, *B.*, 1919; L. Roule, *B. et la description de la nature*, 1924. J. D.-e.

BUFONIJE (grč. Βουφόνιου »klanje goveda«), ili Diipolije, žetelačka svečanost u čast Zeusa Polijeja (zaštitnika grada), odatle i drugo ime. Na atenskoj Akropolu pridonosila bi se žrtva od poljskih plodova, svećenik bufon ubio bi bika za žrtvu, ali bi odmah poslije toga morao pobjeći, a arhont bazilej izrekao bi osudu, da se sjekira radi umorstva baci u more.

BUG, 1. desni pritok Visle, izvire u istočnoj Galiciji, u širokim zavojima teče močvarnom nizinom do Brest-Litovska i kad primi Narev, utječe u Vislu niže Varšave. Dug je 730 km i zaprema porječje od 73.280 km². Plovan je od Brest-Litovska. Kanal ga veže s Pripetom i dalje s Njemenom, ali su ove veze bez većega prometnog značenja.

2. Rijeka u Ukrajini (zvana također Bolo, u starini Hyspanis), izvire na Podolskoj ploči, protječe u dubokim kanjonima Ukrajinu i utječe niže Nikolajeva u limane Dnjepra. Dug je 768 km, a porječje zaprema 67.920 km². Plovan je samo 130 km, od Voznesenska. N. Ž.

BUGA (r. Βογγιά), jedna od dviju sestara, koje su — prema hrvatskoj predaji, kako ju je oko 950 zapisao car Konstantin Porfirogenet — zajedno s petero braće dovele Hrvate iz njihove zakarpatske postojbine u današnju domovinu. Ime B. znanost nije uspjela objasniti: Bury drži, da je slavensko podrijetla i znači »jad«; Oštir je tumači kao ilirotračku složenicu *Bau-ga* u značenju »žena«, a

Mikkola upozoruje na čestu pojavu turskog imena Buga. Prema mišljenju Klaića, Šišića i Modestina krije se u imenu B. hrvatsko pleme *Bužana* (v.).

LIT.: J. Modestin, *Imena petorice braće i dviju sestara na početku hrv. povijesti*, *NVj.* 30, 1928 (s ostalom literaturom). J. Šk.

BUGA, Kazimieras, * u Litvi 25. X. 1879, † Kaunas 1. I. 1924, litavski lingvist historijskoga pravca, profesor litavskoga jezika na novoosnovanom (1920) sveučilištu u Kaunasu. Učio je u Petrogradu opću lingvistiku kod Fortunatova, a litavski kod litavskog profesora Janniusa. Bio je zatim izvanredni profesor u Permu. Radio je 20 godina na litavskom rječniku, od kojega su izašle samo dvije sveske. Izučavao je mitologiju Litavaca, Lotiša (Letonaca), Prusa i povijest Litavaca, sve u vezi s lingvistikom. Bavio se i pitanjima litavskoga pravopisa.

LIT.: A. Meillet u *Revue des Etudes slaves*, sv. IV. P. S.

BUGARIJA → Tambura.

BUGARSKA (Bulgarija), carevina na istočnom dijelu Balkanskog poluotoka, obuhvata (s južnom Dobrudžom) 111 tisuća km². Nalazi se između 41° 13' i 44° 13' sjev. širine, te između 22° 21' i 28° 32' istočne dužine. Slična je pravokutniku, protežući se u smjeru Z—I na duljini od 462 km, a u meridijanskom smjeru 333 km.

SADRŽAJ: Reljef, 459; Vode, 459; Klima, 459; Biljni svijet 460; Stanovništvo, 460; Promet, 460; Ustav, 460; Vjerske organizacije 460; Školstvo, 460; Naselja, 461; Gospodarstvo, 461; Etnografija, 463; Povijest, 464; Bugarski jezik, 472; Narodno pjesništvo, 473; književnost, 474; Likovne umjetnosti, 476; Glazba, 478; Prirodne značajnosti, 480; Novci, 481.

Reljef. Bugarska obuhvata najviše gorje Balkanskog poluotoka, a ujedno i najprostranije ravnice: Dunavsku ploču i Maričku nizinu. Oko 40% države je planinski teren, a srednja visina iznosi 480 m. Može se podijeliti na 3 dijela, na južnu, srednju i sjevernu Bugarsku.

a) Južna Bugarska ima najviše planinski značaj. Zaprema je uglavnom Rodopski masiv, koji je ostatak starog kopna, građen od kristalinskog i metamorfnog kamenja. Rodopi su nabrani dva puta, u predpermio i posteocensko doba. U oligocenu i kasnije pojedine su se plasmine izdigle ili spustile, pa su tako nastali stršenci i kotline. Kao otporna masa Rodopi su utjecali na smjer nabitranja mlađeg gorja, dinarskog i balkanskog. Impozantna Rila (Musala, 2925 m) i Pirin (2915 m) imaju alpski značaj s golim i ostrim vrhovima i s mnogim travovima diluvijalne zaledenosti (čirkovi s mnogobrojnim jezerima, doline koritasta oblika, morene). Oko ovih najviših gromada nalaze se usponi s visinom oko 2200 m i niže. Na zapadu od Strume diže se Osogovska planina (2252 m), Vlasina, Ogražden i Belasica, a istočno od Meste prostiru se zapadni i srednji Rodopi u užem smislu (2188 m). Istočni Rodopi su mnogo niži, a posljednji su im ogranci Sakar (854 m) i Strandža (1031 m).

Visoki rodopski grebeni su teško prohodno gorje. Naseljenost se usredotočila u nekoliko kotlina, koje su spuštene duž rasjeda i pokrite neogenim jezerskim talozima. One su povezane međusobno duboko usječnim riječnim dolinama. Duž Strume se redaju Čustendilska, Dupnička, Gornjodžumajska i Melnička kotlina, a duž Meste Razložska i Nevrokopska. Manje su kotline u zapadnim i srednjim Rodopima: Čepino, Devin, Čepelare, Dospat i dr.

b) U srednjoj se Bugarskoj protežu dva niza ulegnina uglavnom u smjeru Z—I. Podbalkanska se udolina nadovezuje na moravsko-nišavsku dolinu i u njoj se redaju podno Balkana: Sofijska, Zlatičko-Pirdopska, Karlovska, Kazanlička i Slivenska kotlina. Južni se niz sastoji od Znepoljske, Radomirske, Dupničke i Samokovske kotline (visoka 950 m) te od prostrane Maričke ravnice, koja se proteže od donje Topolnice do Tundže na duljini od 200 km sa širinom od 40—70 km. Potpuna je ravnica oko Plovdiva i Stare Zagore, dok na jugoistoku ima više izgled brežuljkastog terena. To je najplodniji dio Balkanskog poluotoka. Oba su niza kotlina nastala utonućem, koje se zbivalo između miocena i pontika, a djelomično su se ti pokreti nastavili do danas, kako pokazuju potresi.

Između spomenuta dva niza ulegnina diže se Srednjo-gorje (Antibalkan), izgrađeno od kristalinskog kamenja, na koje se priključuje s J kredna zona. Ono se grupira u više grebena, rastavljenih riječnim dolinama, od kojih su najvažniji Ihtimanska, Srednja (1573 m) i Sarnena gora, dok je pripadnost Vitoše (2290 m) Srednjo-gorju sporna.

c) U sjevernoj se Bugarskoj pruža od Timoka do Crnog mora gorje Balkan (Stara planina), koji čini tako reći hrptenicu zemlje. Prijevajima Arabakonakom i Železnicom podijeljen je na tri dijela. Jezgra je Balkana građena od arhajskog i paleozojskog kamenja, na koje naliježu, oso-

bito na I, mlađi slojevi. Zapadni i srednji Balkan nabrani su u pretpermio doba, a istočni lanci kao i predgorje nabrani su u oligocenu. Srednji je dio najviši (Jumrukčal, 2379 m), a ujedno i najviši. Prema podbalkanskoj ulegnini Balkan se strmo ruši poput zida. Na sjevernoj strani postepeno slazi prema Dunavskoj ploči, djelomično izravno, a djelomično preko niskih vijenaca Predbalkana. Balkan je vrlo prohodno gorje, te nije činio zapreke starim seobama, kao što nije zaprekom ni suvremenom prometu. Ima više povoljnih prijevoja, a rijeka Isker prerezala ga je veličanstvenom sutjeskom u cijeloj širini.

Dunavska ploča obuhvata gotovo trećinu države. To je valovita ravnica, kojoj je kredna podloga zajedno s mjestimičnim terciarnim naslagama pokrivena diluvijalnim praporom ili lesom, a ispresijecana dosta dubokim riječnim dolinama. Les pokriva ploču južno od Dunava na širini od 20—40 km, a doseže debljinu oko 30 m. Vrlo je plodan, pa je tu žitnica Bugarske. Istočni je dio ploče viši te čini nisku grbinu Deli Orman. Prema Vlaškoj nizini ograničena je Dunavska ploča rasjedom, duž kojeg je ona dignuta neposredno prije würmskog ledenog doba. Mjestimice teče Dunav neposredno ispod rasjednog strmca, a mjestimice se između strmca i rijeke nalazi močvarna nizina.

Morska je obala slabo razvedena. Podno Balkana i Strandže ona je gotovo okomita i visoka do 40 m. Kod Varne je terasasta i srednje visine, a oko Burgaskog zaliva je niska.

Vode. Izuzevši probojnicu Iskera Balkan je najvažnija razvodnica u zemlji. Drugo je hidrografsko središte Rila, od koje teku najdulje bugarske rijeke. Prema Dunavu teče veći broj rijeka, koje su većinom međusobno usporodne: Topolovica, Lom, Ogošta, Isker, Osma, Jantra i Rusenski Lom. Isker (401 km) najdulja je rijeka, koja teče cijela kroz Bugarsku. Izravno u Crno more teku Proviđijska rijeka, Kamčija i Mandra. Na njihovim limanskim usćima nastala su primorska jezera: Gebedensko i Varnensko jezero (18 km²), Primorsko (Anhijalsko) i Atanasovsko jezero.

Od egejskih je pritoka najdulja Marica (490 km), koje je ime vezano za bugarsku narodnu himnu. Prima s lijeve strane Topolnicu, Štremu (protječe Karlovska kotlina) i Tundžu (protječe Kazanličku i Slivensku kotlinu), a s desne strane Eli-Dere, Vaču i Ardu. Rijeke Maričke nizine imaju plitka korita, pa se lako mogu iskoristiti za navodnjavanje. U Egejsko more utječu dalje Mesta i Struma.

Klima je uglavnom umjereno kontinentalna. U sjeveroistočnom području prevladuju utjecaji stepске klime. Hladni sjeveroistočni vjetrovi uzrokuju ovdje oštre zime. Stim u vezi ima crnomorsko primorje niže temperature nego istočna jadranska obala na istoj geografskoj širini. Podbalkanske kotline, zaštićene sa S visokim gorjem, imaju vrlo toplu klimu (naročito Karlovska, Kazanlička i Slivenska kotlina). To je prijelaz na izmijenjenu sredozemnu klimu, koja vlada u Maričkoj ravnici te u dolinama Arde i Strume. Uopće je klimatski utjecaj Egejskog mora kudi-kamo jači nego utjecaj Crnog mora. Visoke kotline jugozapadne Bugarske imaju vrlo oštre zime radi obrnute pojave u temperaturi.

	Visina	Srednja temperatura			Padaline
		I.	VII.	god.	
Sofija	550	—2,2	20,7	9,8	617
Plovdiv ...	160	0,2	23,5	12,3	534
Ruse	153	—1,8	22,5	10,6	601
Burgas	17,5	1,7	23,0	12,5	576

Srednji ekstremi su u Sofiji —19,2° i 34,7°.

Srednja godišnja količina padalina iznosi u Bugarskoj 650 mm. U višem gorju padne oko 900 mm, a u sušim krajevima oko 500 mm. Najsuši su krajevi oko Proviđijske rijeke te u Podunavlju oko Kozliduju. Najviše kiše ima koncem proljeća i u rano ljeto, a najmanje u kolovozu i rujnu. Primorski krajevi te oni južno od Balkana imaju pod sredozemnim utjecajima znatne količine padalina i zimi.

Bugarska se može podijeliti na ova klimatska područja:

1. Dunavsko područje s hladnim zimama i vrućim suhim ljetima.
2. Usko primorsko područje s blagim zimama i svježim ljetima.

3. Planinsko područje s dugim zimama i svježim ljetima, ima dosta padalina.

4. Gornjotrakijsko područje s umjerenim zimama i toplim ljetima te s malo padalina.

5. Makedonsko i donjotrakijsko područje s vrlo blagim zimama, vrućim i suhim ljetima, kiše padaju pretežno zimi.

Biljni svijet. Bugarska se nalazi na granici triju florističkih pokrajina: jugoistočne stepske, sredozemne i srednjoevropske, pa se njihovi elementi različito miješaju. Dijelovi Dunavske ploče imaju stepski izgled, no samonikla stepska vegetacija, slična onoj ukrajinskih stepa, znatno je proriđena time, što se sve veće površine obrađuju. U području sredozemnih klimatskih utjecaja javlja se submediteranska vegetacija. Značajne su kulturne biljke pamuk, sladorna trska, sezam i badem, dok smokve slabo dozrijevaju. Žitarice dosežu do visine od 1200—1300 m. Srednjoevropska vegetacija prevladuje u planinskim krajevima i u kotlinama zapadne Bugarske, duž Balkana te u velikom dijelu sjeverne Bugarske.

Šume obuhvataju 29% cijelog teritorija, no više od polovice je šiblje. Do 800 m je raširena mješovita šuma, u kojoj prevladuje hrast. Iznad ovog pojasa do visine od 1800 m je pojas bukve i crnogorice, a u ovoj prevladuju smreka i jela, dok su od borova najčešći crni i bijeli bor, a na planinama molika i munjika. Do 2600 m seže klekovina, a iznad te visine šire se planinski pašnjaci. Šume se dosta uništavaju radi stočarstva, a u borbama za oslobođenje Bugarske nemilosrdno su se palile (→ Balkanski poluotok, biljni svijet).

Stanovništvo. Po procjeni za 1938 brojila je Bugarska 6,319.000 stanovnika, pa se u 50 godina broj podvostručio (1887: 3,154.000). Natalitet je velik te je 1904—7 iznosio 43-7‰, a 1934: 30-0‰. Premda je velik i broj smrtnih slučajeva, ipak je prirodni priraštaj znatan: 15‰. Poznata je činjenica, da u Bugarskoj ima mnogo stogodišnjaka, kao i to, da je broj muškaraca bio sve do prošlog svjetskog rata veći od broja žena. Pored prirodnog priraštaja utjecalo je na porast i seljenje stanovništva. U slobodnu državu doseljavali su se Bugari iz Macedonije, Trakije i Dobruđe, dok se iselio dio Turaka i Grka.

Srednja gustoća iznosi 60 na 1 km². Najmanja je u Rodopima (13—16), a najveća u ravninama, gdje doseže i 100. Velika je gustoća i u planinskom kraju Gabrovu zbog razvijenog tekstilnog veleobrta.

Veliku većinu stanovništva čine Bugari (5,275.000 stan., 83,6‰). Turaka ima 618.000, najviše u sjeveroistočnoj Bugarskoj i istočnim Rodopima. Nadalje ima Cigana (81.000), Rumunja, Židova, Armenaca, Grka i Tatara. Rumunji stanuju pored Dunava, a Grci u primorju i oko Plovdiva. Židovi i Armenci žive u gradovima.

Pravoslavnoj vjeri pripada 5,129.000 stan., muslimanskoj 821.000, katoličkoj (grčkog i latinskog obreda) 46.000, a židovskoj 48.000. Bugara muslimanske vjere, koji se zovu Pomaci, ima 102.000, a žive u Rodopima i oko Meste. Gagauzi govore turskim jezikom, a vjere su pravoslavne. Nakon priključka južne Dobruđe 1940 broji Bugarska 6,750.000 stan.

U stanovništvu se miješaju oznake nordijske, istočno-baltičke, mediteranske i dinarske rase, a ima nešto i mongoloidnih primjesa. Najčešće je zastupan tip srednje visine s tamnom kosom i smeđim očima. Plava je kompleksija zastupana samo s 5%. Oblik je lubanje najčešće mezokefalni. U jugoistočnoj Bugarskoj dosta je čest dolihokefalni tip, a na sjeverozapadu gotovo prevladuje brahikefalni.

Bugari se općenito ističu marljivošću, izdržljivošću i štedljivošću. Pri tom pokazuju stanovitu crtu nepovjerenja prema bližnjima, što je zacijelo ostatak nekadašnje podložnosti pod Turcima. Rodoljublje je vrlo razvijeno, kao i smisao za organizaciju i ozbiljan rad.

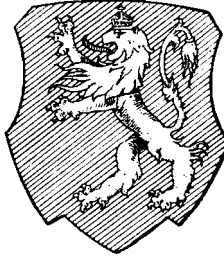
Promet. Prometni je položaj Bugarske važan, jer se nalazi pred završetkom evropske dijagonalne linije, koja vodi iz zapadne Evrope u Carigrad i na bliži Istok (orijentekspress). Taj je put ujedno najvažniji i za Balkanski poluotok (carigradski drum). Zemlja je vrlo prohodna u smjeru Z—I (Dunavska ploča, podbalkanske kotline i Marička ravnica). Radi većeg broja balkanskih prijevoja i Iskerove probojnice nema osobitih zapreka ni za promet meridijanskog smjera. Jedino teško prohodno područje je Rodopski masiv.

Bugarska ima 26.000 km cesta i 3300 km željeznica (od tog 400 km uskog kolosjeka). Najvažnija je pruga Dra-

goman—Sofija—Plovdiv—Svilengrad i odvojak te pruge od Plovdiva do Burgasa. Druga je uzdužna pruga od Sofije preko Plevne do Varne. Od ove se linije odvaja više pruga prema Dunavu, ali ga nijedna ne prelazi.

Bugarska je podunavska zemlja, ali vrlo malo učestvuje na dunavskom prometu, jer je njezina flota najmanja na Dunavu (5 manjih brodova). Glavne dunavske luke jesu: Vidin, Lom Palanka, Nikopolj, Svištov i Ruse. Izlaz Bugarske na more nije najpovoljniji, pa se stoga nije nikada odrekla svojih zahtjeva na egejsku obalu (Dedeagač), koju je posjedovala prije svjetskog rata, pa ju je 1941 i zaposjela. Glavne bugarske luke jesu Burgas i Varna. Trgovačka je mornarica neznatna (7 brodova s 21.000 RTN). Preko Bugarske prelaze neke međudržavne uzdužne pruge. Glavno je zletište kod Sofije.

Z. D-i.

BUGARSKI GRB

Ustav. Po Trnovskom ustavu od 16./28. IV. 1879, koji je izmijenjen tek u pojedinostima 15./27. V. 1893 i 11./24. VII. 1911, B. je nasljedna monarhija. Vlada dijeli zakonodavnu vlast s parlamentom (narodno sobranje), koji se bira općim glasovanjem na 4 godine, iz svakog od 160 izbornih kotara po 1 zastupnik (izborni zakoni prije 1937 poznavali su razmjerno predstavništvo). Izborna prava pripada svim muškarcima i udatim ženama nad 21 g.; izabrani mogu biti muškarci nad 30 g., koji su svršili bar pučku školu i imaju neko zvanje. Ne mogu se birati činovnici, pa ni ministri. Kralj ima pravo raspustiti sobranje, ali se izbori moraju obaviti za dva mjeseca, a novo sobranje sastati za 4 mjeseca. Ministri su odgovorni kralju i sobranju, koje ih može optužiti pred posebnim državnim sudom. Vlada Stamboliskoga upotrijebila je 1922 za stavljanje pod optužbu ustavu nepoznat način pučkoga glasanja (referendum). U slučaju unutarnje ili vanjske pogibli i kad se sobranje ne može sazvati, ima kralj pravo izdavati odredbe sa zakonskom snagom, ali te se moraju predložiti na odbrenje sobranju, čim se ono sastane. Veliko narodno sobranje, koje se sastoji od dvostrukog broja zastupnika, bira se posebno i sastaje u svrhu odlučivanja o izmjeni ustava, o ustupanju ili zamjeni državnog područja, o izboru trojice regenata, ako je kralj malodoban, o izboru novoga kralja, ako kralj umre bez nasljednika, te o davanju dopuštenja, da kralj može biti ujedno vladar i u nekoj drugoj državi. Za odluke je potrebna dvo-trećinska većina. Veliko sobranje nije se sastalo iza 1911. U upravnom pogledu dijeli se B. na 7 oblasti, a ove na kotare (okoli).

LIT.: E. Zlatanoff, *La Constitution bulgare et ses principes*, Pariz 1926; Kirov, *Bugarsko konstitucionno pravo*, Sofija.

J. A.

Zastava je bijelo-zeleno-crvena u vodoravnom položaju. Na crvenom štitu grba nalazi se ispravljeno okrunjeni zlatni lav. Štit drže 2 zlatna lava, a ispod njega je natpis: »Sjedinienieto pravi silata«.

Vjerske organizacije. Bugarska se pravoslavna crkva smatra od carigradske patrijaršije shizmatičkom. Na čelu joj stoji sv. sinod, sastavljen od 11 mitropolita pod predsjedništvom sofijskog. Teritorijalno je podijeljena na 11 eparhija. Muslimani imaju vrhovnog muftiju u Sofiji. Katolici latinskog obreda imaju dvije biskupije: nikopoljsku sa sjedištem u Rusi i sofijsko-plovdivsku, kojoj je na čelu apost. vikar sa sjedištem u Sofiji. Katolicima grčkog obreda upravlja apostolski administrator.

Z. D-i.

Školstvo. Još za turskoga gospodstva Bugari su mnogo učinili za svoje narodne škole. Podizanje i organiziranje narodnih škola išlo je uporedo s buđenjem narodne misli, pri čemu je najviše zasluga stekao kaluder hilendarskog manastira Paisije, danas poznat pod imenom otac Paisije, koga Bugari drže zaštitnikom svoje prosvjete. (Napisao je 1762 poznatu i mnogo cijenjenu *Povijest bugarskoga naroda*). Poslije oslobođenja (1878) i ujedinjenja Istočne Rumelije s maticom (1885) počinje življi rad, kako u školskoj hijerarhiji, tako i u izgradnji, odnosno reformi same obuke. Školskim zakonom od 1909 udaren je temelj današnjem bugarskom školstvu. Za vlade Stamboliskoga (bugarske zemljoradničke stranke) učinjene su bile 1921 nekoje izmjene, svakako na štetu pedagoški pozitivnih zakonskih odredaba od 1909, ali je to ispravljeno školskim zakonom od 1924. Prema ovim zakonima bugarsko školstvo